

Цю публікацію здійснено за фінансової підтримки Європейського центру з прав ромів. Зміст цього документу належить колективу авторів і може не збігатися із позицією Європейського центру з прав ромів.

Авторський колектив:

Щербань С., Черноусов А

Висловлюємо щирю подяку за допомогу в проведенні дослідження:

- Наталії Козир, виконавчому директору Правозахисного Фонду «Розвиток»;
- Олені Фюдр, регіональному координатору взаємодії з громадськістю Уповноваженого ВРУ з прав людини у Черкаській області;
- Володимиру Батчаєву, незалежному експерту з правоохоронної системи в Україні;
- Миколі Бурлуцькому, голові ГО «Чачімо».

Стан дотримання прав ромського населення при взаємодії із поліцією в Україні — 2016 / Кол. авторів

© Європейський центр з прав ромів

© Харківський інститут соціальних досліджень

Анотація

Тема захисту прав ромських національних меншин залишається актуальною для України і сьогодні. Особливо це стосується проблем взаємодії ромів із поліцією, яка вже більше трьох років знаходиться у процесі реформування.

У 2016 році Європейський центр захисту прав ромів ініціював і підтримував дослідження, спрямоване на вивчення дотримання прав ромського населення при взаємодії з поліцією. Протягом вересня-грудня 2016 року воно було реалізоване Харківським інститутом соціальних досліджень у трьох областях України: Харківській, Черкаській та Закарпатській. Методологія дослідження включала опитування серед ромського населення, поглиблені інтерв'ю з ромами, які стали жертвами незаконних дій працівників поліції, та глибинних інтерв'ю з поліцейськими, які стикаються з ромською меншиною у своїй повсякденній роботі.

Читачі можуть ознайомитись з інформацією щодо рівня правової обізнаності ромського населення, частоти контактів із поліцією, наявної дискримінаційної практики правоохоронних органів щодо ромів тощо.

Серед основних висновків ми можемо визначити такі:

- Протягом останніх 12 місяців поліція зупиняла у громадських місцях 29 % опитаних ромів. Більш ніж в третині випадків (36,5%) співробітники поліції підходили до громадян ромської національної меншини із метою перевірки документів. А от через адміністративне правопорушення були зупинені лише 9,4 % респондентів, ще менше — для того, щоб перевірити причетність до злочину — 5,9 %.
- Більше ніж кожного четвертого представника ромської національної меншини (27,3 %) працівники відвідали за останні 12 місяців за місцем прожи-

вання. Найчастіше працівники поліції приходили до ромів з метою обшуку або огляду житла (у 34% відповідей тих, до кого приходила поліція). Причетність до злочину перевірялась лише у кожному 10 випадку (9,8%).

- Кожний п'ятий представник ромської національної меншини був зупинений поліцейськими під час керування автотранспортом за останні 12 місяців (19,7 %). У половині випадків ромів зупиняли через адміністративне правопорушення (49,2 % відповідей). Практично для такої ж кількості опитаних (45,8%) приводом стала перевірка документів.
- 17,3 % ромів були у поліцейському відділку хоча б один раз протягом останніх 12 місяців. Найчастіше причинами привезення ромів до поліцейської дільниці ставали фотографування, перебування у якості свідка та встановлення особи (17,3%, 15,4% та 15,4% відповідно). У 17,3 % відповідей роми не могли точно ідентифікувати причину їх привезення у поліцейський відділок. Незрозумілий статус та малограмотність часто призводили до дуже вразливого становища ромів.
- Кожного п'ятого рома, який потрапив до поліцейського відділку, взагалі не було проінформовано про його права (21,1 %). Більше третини респондентів (36,5%) не отримали інформації про безоплатну правову допомогу від держави. І це при тому, що 40 % опитаних ромів зазначили, що потребували правової допомоги під час знаходження у поліцейському відділку.
- У чверті випадків поліцейські також не зафіксували факт відвідування ромами поліцейських відділків (25 % опитаних), не записавши це у відповідний журнал.
- 39% опитаних ромів зазначили, що їм не надали можливості повідомити близьких про своє місцезнаходження.
- Більше чверті ромів (27,8%) відмітили, що стикалися із незаконними насильством зі сторони працівників поліції у тих чи інших ситуаціях. Для 42,1 % ромів насильство зі сторони поліції пов'язано із фізичною шкодою.

У абсолютній більшості випадків (91,6 %) до ромів застосовувалося також психологічне насильство.

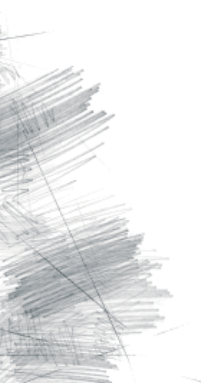
- Говорячи про взаємодію із ромами під час виконання своїх професійних обов'язків більшість представників поліції (7 із 9 опитаних) заперечували незаконні дії і перевищення службових повноважень щодо них. При чому це стосувалося і практики зупинення у громадських місцях для перевірки документів, і незаконних обшуків речей та житла ромів, і збирання баз даних щодо ромів у своєму районі тощо.
- Неодноразово повторюючи, поліцейські зазначали, що не розділяють громадян за національністю і не утискають нічий права. Разом з тим дискримінаційне ставлення все одно проявлялося у розмовах з поліцейськими. Частіше за все, це були побоювання щодо вчинення ромами злочинів, а отже і необхідність проведення превентивних заходів щодо цієї категорії громадян.
- Серед головних проблем, з якими стикаються поліцейські при спілкуванні із ромами, зазначалися проблеми закритості ромської громади, небажання звертатися у державні органи та правова необізнаність ромського населення. На Закарпатті окремо був виділений мовний бар'єр, де значна частина ромів не розуміє, не читає і не пише українською мовою.
- Результати опитування показали, що дійсно більше половини (53,2%) ромів не знають про свої права при спілкуванні зі співробітниками поліції, а 39,8% обізнані досить поверхнево. Кожен п'ятий ром не знає і не очікує від поліції роз'яснення своїх прав при затриманні або арешті, а отже є потенційною жертвою незаконних дій з боку поліцейських. Ще менше роми обізнані щодо надання безкоштовної правової допомоги від держави затриманим або заарештованим особам — 41,7 % ромів не знають про це взагалі.
- Необізнаність ромів щодо своїх прав позначається також на виборі тих методів вирішення правових проблем, які, на їхню думку, є ефективними

на сьогоднішній день. Такий спосіб, як звернення до суду (34,3 % відповідей) вважається практично настільки ж ефективним, як і пропонування грошей поліцейським, адвокатам чи суду (32,7 %). Звернутися до громадянського суспільства готові у кожному п'ятому випадку (21,7 %). У 14,3 % відповідей роми вказали, що ефективніше всього не робити нічого.

- Важливо, що у разі застосування до ромів незаконного насильства з боку поліції у більше ніж половині випадків вони не зверталися по допомогу ні до кого (63,9% відповідей). Якщо все-таки було вирішено звертатися, частіше за все це були прокуратура (10,8 % відповідей) та правозахисні організації (9,6 %). Найменше зверталися до засобів масової інформації (3,6%), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (4,8 %) та до адвокатів (4,8 %).
- Практично половина опитаних ромів (48,5%) вказали, що зовсім не довіряють працівникам поліції. У третини поліція викликає скоріше недовіру, ніж довіру (31,1 %). Серед опитаних ромів більше половини (59%) зазначили, що робота поліції є неефективною або скоріше неефективною. Серед тих представників ромського населення, що зверталися до поліції (10,3 % від всіх опитаних), лише 13,3% отримали всю необхідну допомогу.
- Високий рівень недовіри та низька ефективність роботи призвели до того, що ромське населення також не прагне надавати допомогу поліції, навіть розуміючи, що іноді це стосується питань власної безпеки у місці проживання. У чверті відповідей (25,9 %) роми не готові допомагати співробітникам поліції за жодних обставин. Відповіли, що готові надати допомогу у будь-якій ситуації, тільки у 10,4 % випадків.
- Аналізуючи можливі шляхи покращення взаємодії ромів і поліції, обидві сторони наполягали на тому, що необхідно передусім дотримуватися законодавства — ромам не здійснювати правопорушення і виконувати законні вимоги поліції; поліцейським — діяти лише в рамках передбачених нормативів, не перевищуючи свої повноваження.

- Відповідальність за дотримання законодавства рядовими поліцейськими лежить, на думку ромів, передусім на начальницькому складі поліції. Саме начальники поліції повинні проводити профілактичні бесіди із підлеглими і доносити до них необхідність рівного ставлення до всіх.
- На думку поліції, вирішенню зазначених проблем допомогла б також правова освіта ромського населення, а також обізнаність самих співробітників поліції про культурні особливості цієї категорії громадян.

Звіт буде корисним для представників державних органів, громадських організацій, соціологів та всіх тих, хто цікавиться цією темою.

Зміст

Вступ

08

Соціально-демографічні
характеристики вибірки

11

Нинішні практики
взаємодії ромів із поліцією

13

Ставлення поліцейських до представників
ромської національної меншини

30

Обізнаність ромів щодо власних прав,
типові засоби вирішення проблем

37

Рівень довіри до поліції та оцінка її роботи

46

Шляхи покращення взаємодії
ромів і поліції

53

Висновки

59

Вступ

Незважаючи на те, що Україна знаходиться на шляху демократизації і реформування різних сфер, передусім правоохоронної, проблема дотримання прав громадян при взаємодії із поліцією все ще залишається досить актуальною. Особливо гостро вона стосується прав ромського населення, до якого завжди були дуже високі ксенофобські установки не тільки з боку поліції, але й населення в цілому. Створення національної поліції, нові процедури і критерії відбору поліцейських, покращення матеріально-технічного забезпечення є доброю запорукою подальших змін, але, на жаль, не гарантують відповідного до міжнародних стандартів поводження із людиною у їхній роботі. Саме тому важливим є постійне відстеження ситуації із дотриманням прав ромів при взаємодії з поліцією і донесення отриманих даних до відповідних державних структур, а також недержавних організацій задля лобювання необхідних змін і формування етнічної толерантності у співробітників поліції.

У 2016 році Європейський центр з прав ромів, який активно веде боротьбу проти расизму і порушень прав ромів шляхом стратегічних судових процесів, досліджень і розробки політики, а також захисту інтересів і освіти у сфері прав людини, ініціював та підтримував дослідження, спрямоване на вивчення стану дотримання прав ромського населення при взаємодії з поліцією. Упродовж вересня-грудня воно було реалізовано Харківським інститутом соціальних досліджень у трьох областях України: Харківській, Черкаській та Закарпатській.

Методологія дослідження включала в себе як кількісні, так і якісні методи збору інформації, зокрема:

- Розвідувальне опитування ромського населення — 300 осіб від 18 років і старших (100 анкет у кожній області). Вибірка цільова, спрямований від-

бір у місцях проживання респондентів. Опитування проводилося методом структурованого особистого (face-to-face) інтерв'ю.

- ▶ 12 глибинних інтерв'ю з ромами, які постраждали від незаконних дій працівників поліції (4 інтерв'ю у кожній області). Респондентів було відібрано в процесі проведення опитування, а також за інформацією громадських організацій, які займаються захистом прав ромського населення.
- ▶ 9 глибинних інтерв'ю з поліцейськими, які у своїй роботі перетинаються з особами ромської національної меншини (3 інтерв'ю у кожній області). Респондентів було відібрано в районах, де проживає найбільша кількість ромів. Інтерв'ю проводилися з дільничними.

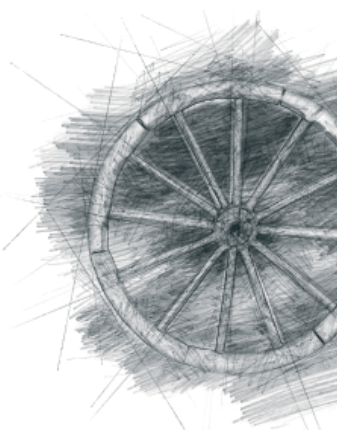
Такий вибір методів був обумовлений передусім специфікою опитуваної категорії осіб, об'єктом дослідження та його завданнями. Опитування сприяло вивченню основних аспектів відносин між працівниками поліції і ромами, визначенню найбільш проблемних питань. Глибинні інтерв'ю з ромами, які постраждали від незаконних дій поліції, дозволили поглянути на проблематику через розгляд конкретних прикладів взаємодії ромів із поліцією, надали можливість більш детально вивчити ситуації, у яких опинялися роми під час спілкування з представниками органів внутрішніх справ, їхні поведінкові стратегії, причини і наслідки контактування з органами правопорядку. Глибинні інтерв'ю з поліцейськими окреслили позицію щодо зазначеної проблеми з боку правоохоронних органів, розкрили їхнє ставлення до осіб ромської національності, практику взаємодії з ромами, надали змогу обговорити можливі шляхи розв'язання труднощів у подальшому спілкуванні.

Дослідження надало можливість вивчити такі питання:

- Знання ромами власних прав і механізмів їх захисту.
- Частота взаємодії з поліцією. Рівень довіри до поліції.
- Незаконні дії та дискримінаційна практика з боку правоохоронних органів. Прояви насильства щодо ромів.
- Типові поведінкові стратегії представників ромської національної меншини при порушенні їхніх прав з боку поліції. Причини пасивної поведінки.

Бар'єри на шляху захисту своїх прав.

- Стереотипні уявлення щодо ромів із боку поліцейських. Поширена практика роботи при зіткненні з представниками ромської національності: наявність бази даних щодо ромів, перевірка документів, відвідування та огляд житла тощо.
- Необхідні зміни для вирішення проблеми незаконних дій щодо ромів із боку поліції.

Соціально-демографічні характеристики вибірки

- ▶ Було опитано 300 осіб ромської національної меншини за місцем їхнього проживання у Закарпатській, Черкаській та Харківській областях.
- ▶ В опитуванні взяли участь 48 % чоловіків і 52 % жінок.
- ▶ Майже половина опитаних — до 35 років (49 %). 35,7 % — люди у віці 36–59 років. 14,7 % — особи похилого віку (60 років і старші).
- ▶ 17,7 % ромів проживають в обласних центрах (міста Ужгород, Черкаси, Харків). 45,2 % — жителі міст в області. 37,1 % є мешканцями смт, сіл та селищ.
- ▶ Більшість опитаних мають паспорти або інші документи, що підтверджують їхню особу (93,3 %).
- ▶ Трохи менше ромів оформили реєстрацію місця проживання — 82 %.
- ▶ 22 % опитаних мають початкову освіту або не мають її взагалі. Більшість (56,2 %) мають неповну середню або середню освіту. Професійною освітою можуть похвалитися 21,8 % ромів, з них 10 % мають середню спеціальну освіту, інші — незакінчену вищу / вищу освіту.
- ▶ На момент опитування більшість не працювали взагалі (55,3 %). Працювали повний робочий день — 26,7 % респондентів; неповний робочий день — 18 %.

- Серед тих, хто працював, третина — це приватні підприємці (31,1 %). Ще 28,1 % здійснювали торгову діяльність або надання послуг без статусу приватного підприємця. 22,2 % ромів працювали у недержавній установі, організації або підприємстві, 15,6 % — у державній. 3 % мали іншу зайнятість (збір металобрухту, волоських горіхів тощо).
- 17,3 % ромів оцінили свій матеріальний стан дуже погано, вибравши альтернативу «ледве зводимо кінці з кінцями, іноді не вистачає навіть на харчування» (рис. 1). 34,7 % опитаних зазначили, що «на харчування їм вистачає, а от придбання одягу та взуття викликає труднощі». Практично або взагалі не відчували матеріальних труднощів 14,2 % респондентів.

На харчування вистачає, але придбання одягу або взуття викликає труднощі

34,6%

В цілому на життя вистачає, але не на цінні речі (меблі, холодильник тощо)

31,9%

Ледве зводимо кінці з кінцями, іноді не вистачає навіть на харчування

17,3%

Матеріальних труднощів не маємо, за винятком особливо крупних покупок (житла, дорогого автомобіля тощо)

12,5%

Відмовляюся відповідати

2,0%

Жодних матеріальних труднощів не маємо, можемо дозволити собі практично все

1,7%

Рисунок 1. Матеріальний стан ромських сімей (у % до опитаних)

Нинішні практики взаємодії ромів із поліцією

Аналізуючи типову взаємодію ромського населення із представниками поліції в Україні, можна виділити цілий ряд усталених форм порушень прав людини у діяльності правоохоронних органів. Зокрема, це безпідставні перевірки документів, незаконні огляди та обшуки житла / транспортних засобів ромів, затримання і понаднормове тримання у райвідділках поліції, застосування психологічного тиску і навіть фізичного впливу на громадян тощо. Розглянемо кожен вид такої взаємодії окремо.

ЗУПИНЕННЯ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

За результати опитування, протягом останніх 12 місяців поліція зупиняла у громадських місцях (на вулиці, на базарі тощо) 29 % опитаних ромів (рис. 2). За вказаний період для 6 % з них така ситуація повторювалась 2 і більше разів.

Рисунок 2. Зупинення працівниками поліції ромів у громадському місці протягом 12 місяців (у % до опитаних)

Результати дослідження показали, що частіше поліцейські зупиняли молодь або людей середнього віку (зупиняли один раз за рік ромів до 35 років — 23,8 %; 36–59 років — 25,2 %), аніж людей похилого віку, старших за 60 років (15,9 %). І такі зупинки більшою мірою були характерні для Закарпаття. Там зупиняли 1 раз за рік 38 % опитаних, на відміну від Харківської і Черкаської областей (19 % і 12 % відповідно). Також у більшій мірі поліцейські зупиняли чоловіків (32,6 % були зупинені хоча б раз за рік), ніж жінок (25,6 %).

Я стара і не ходжу вже нікуди, сиджу із внуками, по городу, у хаті прибираю. Це за дітей боюся. Як син поїде кудись, та навіть у сусіднє село, обов'язково зупинять і гроші вимагати будуть.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Більш ніж у третині випадків (36,5 %) співробітники поліції підходили до громадян ромської національної меншини з метою перевірки документів (рис. 3). Для 28,2 % ромів причиною стало знайомство з місцевою поліцією. При чому часто опитані зазначали обидва варіанти одразу. А от через адміністративне правопорушення було зупинено тільки 9,4 % респондентів, ще менше — для того, щоб перевірити причетність до злочину — 5,9 %. 7,1 % ромів зіткнулися із вимаганням поліцією грошей, стільки ж — із проведенням огляду чи обшуку.

Перевірка документів

36,5%

Знайомство з місцевою поліцією

28,2%

Звернення за допомогою
(прохання подзвонити, бути понятим тощо)

11,8%

Інше

10,6%

Через адміністративне правопорушення
(незаконна торгівля, порушення громадського
порядку, розпиття спиртних напоїв тощо)

9,4%

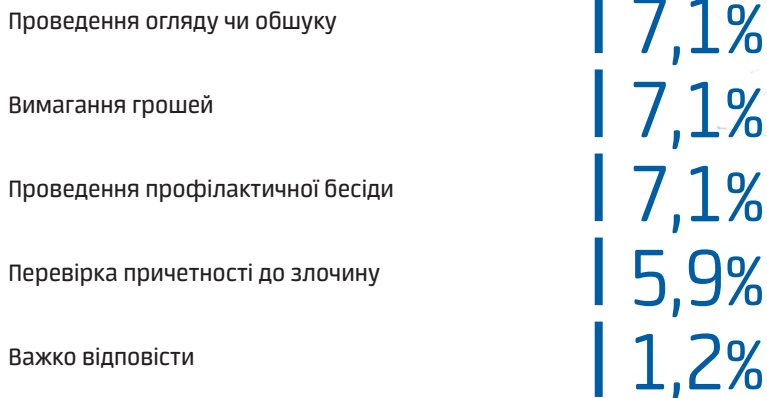

Рисунок 3. Причини зупинення працівниками поліції ромів у громадському місці (у % до відповідей)

У глибоких інтерв'ю роми пояснювали, що частіше за все зупиняють чоловіків працездатного віку, і це може відбуватися у будь-якому місці. Щодо жінок, то їх зазвичай перевіряють у місцях, де потенційно, на думку поліції, можна здійснити крадіжку у перехожих, тобто на ринках, вокзалах тощо. Більшість ромів через незнання власних прав без заперечень надають свої документи і дозволяють робити огляд / обшук власних речей. Поліцейські при цьому практично ніяк не пояснюють мету своїх дій, зазначаючи: «так треба», «це звичайна перевірка документів», «ми маємо на це повноваження».

- Бувало, що зупиняли. Просто подивляться документи і все.
- А пояснювали якимось мету цієї перевірки?
- Ну, мабуть, щоб у них страховка якась була, що ми нормальні роми.

Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016

За словами ромів, зазвичай вони не так занепокоєні самою перевіркою документів, як тим, що їм можуть щось підкинути (зокрема, наркотики) або забрати щось цінне під час контакту поліцейських із речами ромів (гроші, телефон тощо). Більшість опитаних зазначали, що зазвичай жодного поняття чи свідка не залучають під час таких обшуків у громадському місці.

Вони підійшли до нього. Він представився. Вони кажуть, дайте ваші документи. Він відповідає, документи у потягу, давайте підемо у вагон, я вам усе покажу. Вони кажуть, ми нікуди не підемо, пішли до райвідділку. А він же покурити вийшов, звісно, без паспорту, потяг уже їхати збирався. Нам провідник каже, що вашого одного чорного забрали. Уявляєте, так і сказав — «вашого чорного». Ми ж вибігли з документами, а вони вже його обшукали, витягли 600 гривень та збиралися йти.

*Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

ВІДВІДУВАННЯ МІСЦЬ ПРОЖИВАННЯ РОМІВ

Більше ніж кожного четвертого представника ромської національної меншини (27,3 %) працівники відвідали хоча б 1 раз за останні 12 місяців за місцем проживання (рис. 4). Для 7 % опитаних такі візити були неодноразовими. Частіше за все поліцейські приходили до житла ромів у Закарпатській області (49 % опитаних), ніж у Харківській (18 %) чи Черкаській (15 %) областях. Це може пояснюватися тим, що на Закарпатті в більшій мірі поширені місця компактного проживання ромського населення. Поліція, відвідуючи одну сім'ю в такому поселенні, часто заходить і в ті будинки, що знаходяться поруч.

Рисунок 4. Відвідування працівниками поліції місця проживання ромів протягом 12 місяців (у % до опитаних)

Найчастіше працівники поліції приходили до представників ромської національної меншини з метою обшуку або огляду житла (у 34,1 % відповідей) (рис. 5). У чверті випадків приводом стала перевірка документів. Причетність до злочину перевірялась лише у кожному 10 випадку (9,8 %).

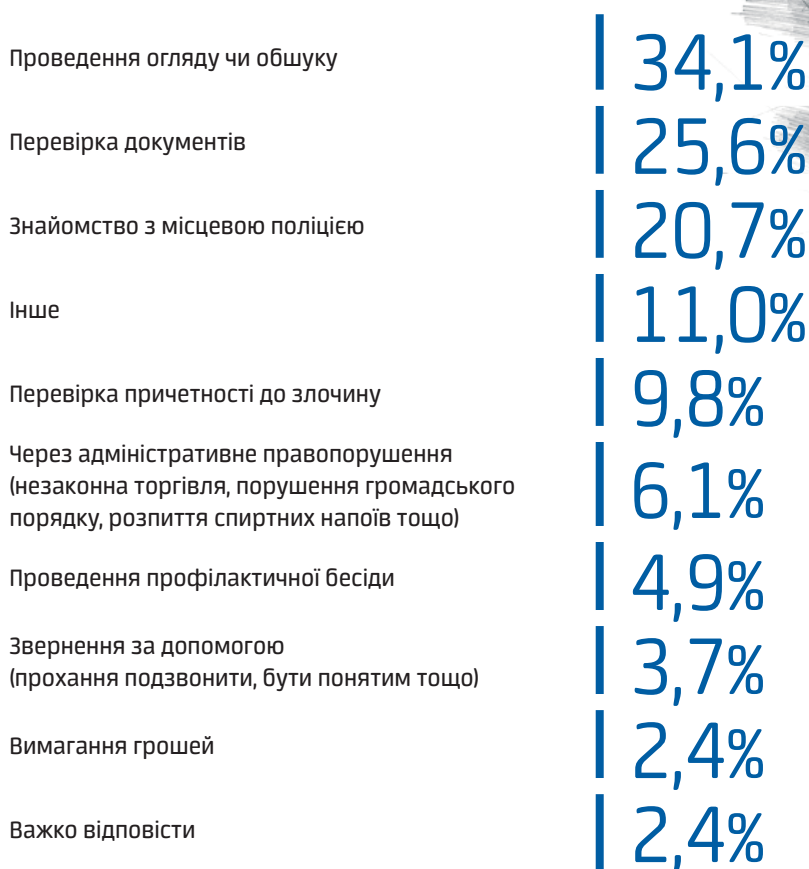

Рисунок 5. Причини відвідування працівниками поліції місця проживання ромів (у % до відповідей)

Під час індивідуальних інтерв'ю роми казали, що відвідування поліцейськими їхніх будинків — не рідкість, особливо, якщо у районі було здійснено злочин проти власності — крадіжка, розбій, грабіж тощо. Тоді поліцейські, як правило, не тільки приходять опитати ромів, але й здійснюють обшуки житла, часто без законних на те підстав і відповідно не маючи на це ордерів. Як і у випадку із зупиненням у громадських місцях, роми звикли до такої практики з боку поліції і ставляться до цього з розумінням і готовністю показати своє помешкання і речі.

Буває, приходять до нас. Ми показуємо все. Нам ховати нічого. Вони приходять, подивляться і йдуть. Але ж є такі, що можуть кричати, речі перевертати. Але то не наша місцева поліція, ми їх не знаємо. Було таке 2 рази вже.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, листопад 2016*

Загалом роми постійно відчують у діях поліції упереджене ставлення до себе. На їхню думку, постійні відвідування їхніх помешкань напряму пов'язані зі стереотипними уявленнями про них як потенційних правопорушників. Часто поведінка поліцейських є не просто незаконною, але й дуже грубою щодо ромів.

Увірвалися до мене з питанням, де наркотики. Але ж я чесно вам кажу, перед Богом кажу, що це неправда. Я ніколи цим не займалася. У мене син наркоман. Як я можу цією гидотною займатися? Коротше, вони перевернули весь будинок. Питають, де наркотики, де золото, де твої гроші? В мене було з пенсії відкладено 1500 гривень на дрова на всю зиму. Я збирала ці копійки дуже довго. А вони їх забрали! Потім люди з церкви допомагають мені — цукор, крупи, борошно дають. Вони як побачили це борошно, відразу кричать: «А ну пробуй!». Я беру жменю в рот кидаю! Кажу, це ж борошно, розумієте ви чи ні? Потім вони мене забрати хотіли. А в мене серце хворе схопило, інфаркт був нещодавно. Один міліціонер нормальний підійшов і каже: «Ну куди її забирати? Вона ж здохне там!». Подивилися на мене і поїхали. Я до сих пір відійти не можу.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Черкаська область, жовтень 2016*

Під час візитів до ромів додому також зазначалися випадки забирання поліцейськими цінних речей / грошей з будинків. За словами працівників поліції, ці речі можуть бути краденими і знаходитись у розшуку, а отже, їх треба перевіряти. Але на практиці частина цих речей не завжди повертається до ромів назад. Зазвичай роми бояться комусь скаржитися з цього приводу, так само, як і відчиняти двері поліції, ігноруючи їхній прихід. Більшість сімей досить великі, часто із маленькими дітьми, тому приховати відсутність мешканців у будинках майже неможливо.

У мене чоловік був удома з дітками. У нього було в кишені, я не пам'ятаю, скільки точно грошей. Гривень 400 або 300. Десь так. Поліція зайшла в будинок. Перелякали дітей, бо стали всюди ходити, дивитися, з чоловіком грубо розмовляти. Вони сказали: перевірка документів. Почали перевіряти, наказали вивернути кишені. Він вивернув кишені. Вони помітили гроші і забрали їх. Вони забрали ці гроші і поїхали. А ми і так переселенці, 5 дітей. Одна дитина новонароджена. Звідки брати гроші за хату платити, на їжу, на ліки? Нам тоді було дуже тяжко.

Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, листопад 2016

Заходять у будинок. Іноді навіть не стукають, навпаки, дуже нагло себе ведуть, без дозволу все чіпають. Відчують свою владу, відчують, що спокійно можуть зайти у будинок без попередження. Роблять усе, що захочуть.

Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016

ЗУПИНЕННЯ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Кожного п'ятого опитуваного зупиняли поліцейські під час керування автотранспортом хоча б один раз за останні 12 місяців (19,7 %), майже половину з них зупиняли повторно (9,4 %) (рис. 6). Практично з однаковою частотою такі випадки зустрічалися у Харківській та Черкаській областях (зупиняли хоча б 1 раз — 23 і 22 % відповідно), у Закарпатській області їх зафіксовано менше (14 %). Основною причиною такої різниці є гірший матеріальний стан ромів у вказаному регіоні, а отже, і відсутність транспортних засобів у власності.

Рисунок 6. Зупинення працівниками поліції ромів під час керування автотранспортним засобом (у % до опитаних)

Серед тих ромів, які були зупинені поліцейськими під час керування автомобілем, половину зупиняли через адміністративне правопорушення (49,2 % відповідей) (рис. 7). Практично для такої ж кількості опитаних (45,8 %) приводом стала також перевірка документів. У 5,1 % випадків поліцейські вимагали гроші, у 3,4 % — проводили огляд чи обшук автомобіля.

Через адміністративне правопорушення
(незаконна торгівля, порушення громадського
порядку, розпиття спиртних напоїв тощо)

49,2%

Перевірка документів

55,8%

Знайомство з місцевою поліцією

8,5%

Вимагання грошей

5,1%

Проведення огляду чи обшуку

3,4%

Перевірка причетності до злочину

3,4%

Проведення профілактичної бесіди

3,4%

Звернення за допомогою
(прохання подзвонити, бути понятим тощо)

3,4%

Інше

1,7%

Важко відповісти

1,7%

Рисунок 7. Причини зупинки працівниками поліції автотранспортного засобу (у % до відповідей)

На думку самих ромів, підстави для зупинки їхніх автомобілів частіше за все такі ж самі, як і для зупинки автівок інших громадян. Проте вже після зупинки

транспортного засобу, роми зазначають додатковий інтерес поліції до їхніх машин, який часто проявляється в проведенні оглядів чи обшуків салону та багажного відділення.

Що шукають? Наркотики, дорогоцінний метал, підроблені прикраси тощо. Але мені простіше дозволити їм подивитися, ніж стояти сперечатися півгодини.

*Із інтерв'ю з ромом,
Харківська область, листопад 2016*

Мету вони не пояснюють, вони тільки зупинили, відкривай і все. «Що таке?», — питаю. «Наша робота, ми повинні обдивитися машину», — відповідають. А чому — невідомо. Відкриваю салон, багажник, вони дивляться. Це часто, завжди так. Тільки побачать ромів — і їм потрібно дивитися багажник і салон, і все. Будуть їхати десь 15 машин, вони всіх пропустять, тільки побачать, що роми — все, у будь-якому випадку потрібно зупинити.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

ДОСТАВЛЯННЯ У ПОЛІЦЕЙСЬКИЙ ВІДДІЛОК

Більшість опитаних ромів (82,7 %) не були у поліцейському відділку за останні 12 місяців. Інші 17,3 % ромів були там хоча б один раз протягом зазначеного періоду (рис. 8). Слід відмітити, що у Закарпатській області доставляння у райвідділ траплялося у 3,2 рази частіше (32 % опитаних), ніж у Черкаській (10 %) та Харківській (10 %) областях. Більшою мірою до відділків потрапляли чоловіки (20,1 %), ніж жінки (14,7 %). А от вік майже не мав значення у цьому випадку.

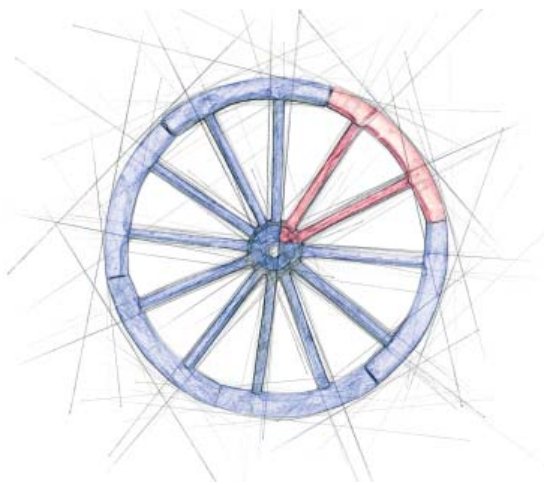

Рисунок 8. Відвідування поліцейського відділку ромами протягом останніх 12 місяців (у % до опитаних)

9 із 10 опитаних, що були в поліцейському відділку протягом останніх 12 місяців, зазначили, що мали змогу покинути дільницю з власної волі (рис. 9). Але, як уточнювали роми у відкритих відповідях, вони цього не робили, побоюючись додаткових проблем. До того ж бували ситуації, коли людина могла приїхати у якості свідка у якійсь справі, а вже в поліції їй змінювали статус на підозрюваного у скоєнні злочину.

Мені сказали, поїхали, розкажеш, що бачила. Я поїхала. Речей навіть з собою не брала. У халаті, капцях сиділа, чекала в коридорі, коли мене запросять. Аж раптом виходить міліціонер і каже, навіщо ти вкрала гаманець. А я нічого не крада, не можу зрозуміти, що він хоче від мене.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, 2016*

10,2%

Так, можна було
покинути відділок
з власної волі

89,8%

Ні, не можна було
покинути відділок
з власної волі

Рисунок 9. Можливість покинути поліцейський відділок із власної волі (у % до опитаних)

Найчастіше причинами привезення ромів до поліцейської дільниці ставали фотографування, перебування у якості свідка та встановлення особи (17,3 %, 15,4 % та 15,4 % відповідно) (рис. 10). У глибинних інтерв'ю роми додавали, що іноді самі не особливо розуміли, навіщо їх везуть у поліцейський відділок. В опитуванні не змогли відповісти про причини доставки в райвідділ 5,8 % опитаних.

Вони хапають, тягнуть, не пояснюють, що за справи. Фотографують, потім тримають 2-3 години і відпускають.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Привезення до відділку у незрозумілому статусі та без пояснення того, що відбувається, призводило до ще більш вразливого становища ромів. Малограмотність тільки погіршувала цю ситуацію. У результаті представники ромської національної меншини могли підписувати процесуальні документи, зміст яких їм був незрозумілий. Траплялися випадки, коли ромів примушували підписувати навіть чисті папери.

Вони приходять у табір, забирають людей, якщо якась крадіжка чи що. Ідуть по домах і забирають людей. А потім дають пусті папірці підписувати. Забрали мого пацана так нещодавно, він підписав. Але ж без причини забрали, він не скоїв взагалі нічого. Ми до сих пір не знаємо, що він підписав.

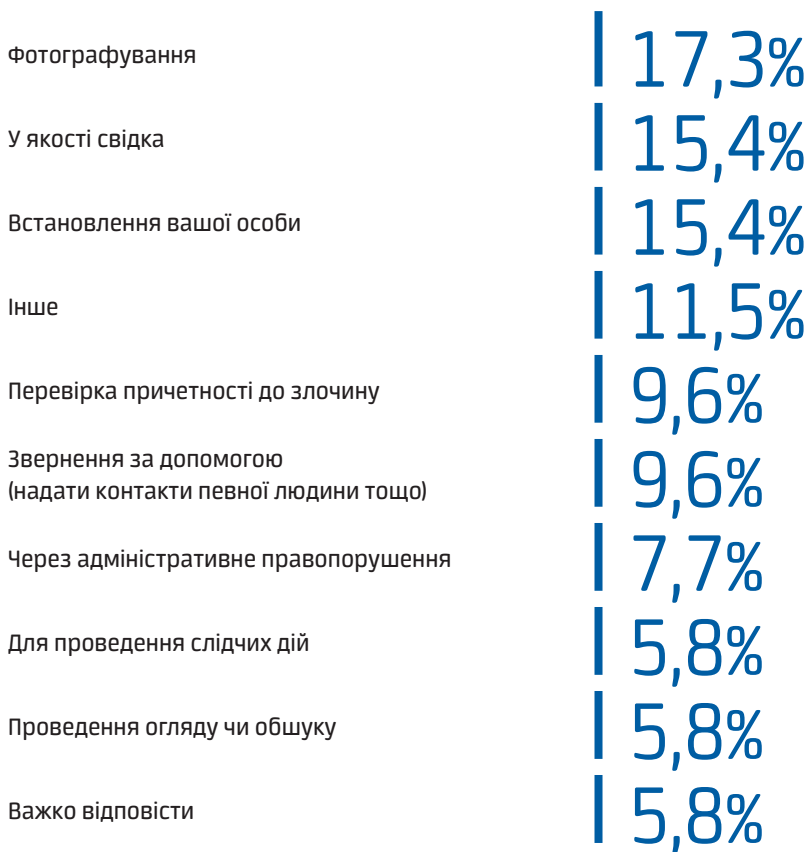
*Із інтерв'ю з ромкою,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Тільки кожен десятий ром потрапляв до дільниці через необхідність перевірки причетності до злочину. Для 7,7 % опитаних приводом стало адміністративне правопорушення, ще менше — проведення слідчих дій (5,8 %).

Важливо також відмітити, що тільки 1,9 % опитаних зазначили, що у поліцейському відділку з них знімали відбитки пальців. У інтерв'ю роми пояснили, що раніше масові затримання і доставляння у поліцію задля дактилоскопії були дуже частими, але зараз незаконна дактилоскопія майже не відбувається. На думку опитаних поліцейських, така практика зменшилася з кількох причин. По-перше, база щодо ромського населення вже зібрана і її лише поповнюють, коли у населений пункт приїжджає новий представник ромської національної меншини. Але це відбувається вже персонально і часто в рамках перевірки причетності до скоєння злочину. По-друге, реформування поліції призвело до зміни кадрів, нова патрульна поліція вже не займається незаконним доставлянням ромів до відділків.

- *То було таке, ажіотаж, усіх циган забирали, відбитки пальців знімали. Малоліток хватали, із дому приїжджали забирали, на дорозі, де побачать. Пішки йдеш, було, хватають, відбитки пальців робили. Не те що викликають, а прямо біля магазину чи на вулиці приїжджають, забирають і везуть у райвідділ. Таке було.*
- *А пояснювали, чому вони вас затримують і везуть у райвідділ?*
- *Відбитки пальців потрібно нам зробити, і все. Пофотозагравують, відбитки пальців поберуть. Це таке робили, що було лячно, як навіть вийти на вулицю. І малоліток забирали, і старших, всіх підряд витягували.*

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Вимагання грошей

3,8%

Зняття відбитків пальців

1,9%

Рисунок 10. Причини привезення ромів до поліцейського відділку (у % до відповідей)

Важливими запобіжниками неналежного поводження із підозрюваною, затриманою або заарештованою особою є повідомлення про її права і надання можливості ними скористатися. На жаль, опитування зафіксувало невідповідне виконання поліцією своїх повноважень. Кожного п'ятого рома, який потрапив до поліцейського відділку, взагалі не було проінформовано про його права (21,2 %). Практично половині опитаних громадян (46,2 %) права були роз'яснені тільки усно (рис. 11).

На думку ромів, поліції не вигідно пояснювати їм права, адже тоді треба буде визнати, що вони порушують закони стосовно ромського населення. До того ж поліцейські не зможуть тоді добитися того, що планували, затримуючи представника ромської національної меншини.

Ніхто нам нічого не розкажує, хто там розкажує. Якби вони розказували про права, то вони б нас і не забирали, я так думаю. Бо це ж незаконно.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Рисунок 11. Інформування працівниками поліції про права особи, що була привезена до дільниці (у % до опитаних)

Лише 17,3 % опитаних були детально ознайомлені щодо свого права на безоплатну правову допомогу від держави (рис. 12). Четверть ромів зазначили, що їм дали дуже швидко передивитись якийсь папірець (25 %). Більше третини респондентів (36,5 %) зовсім не отримали такої інформації. І це при тому, що 40 % опитаних ромів зазначили, що потребували правової допомоги під час знаходження у поліцейському відділку.

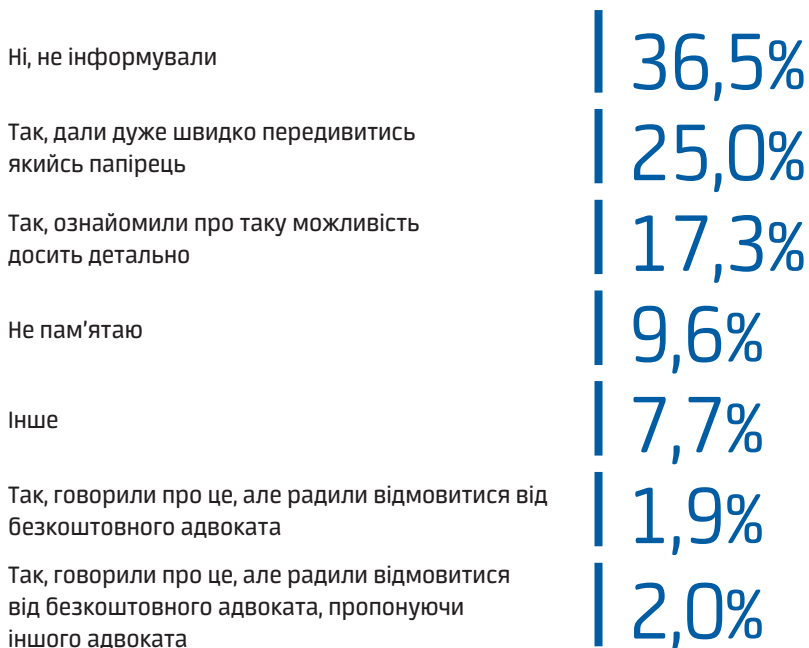

Рисунок 12. Інформування ромів про право на безкоштовну правову допомогу від держави під час їх перебування у поліцейському відділку (у % до опитаних)

У чверті випадків поліцейські також не зафіксували факт відвідування ромами поліцейських відділків (25 % опитаних), не записавши це у відповідний журнал (рис. 13). Але ця частка може бути і вищою, адже 15,4 % ромів не змогли згадати точно про це.

Може, я десь і розписувалася, я вже не пам'ятаю. Для мене то такий стрес був, як мене тягнули у відділення. Я не знала, у чому мене звинувачували.

чують, чому мене забрали. А виявилось, що їм потрібні були телефони моїх сусідів, які, начебто, щось у когось викрали.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, листопад 2016*

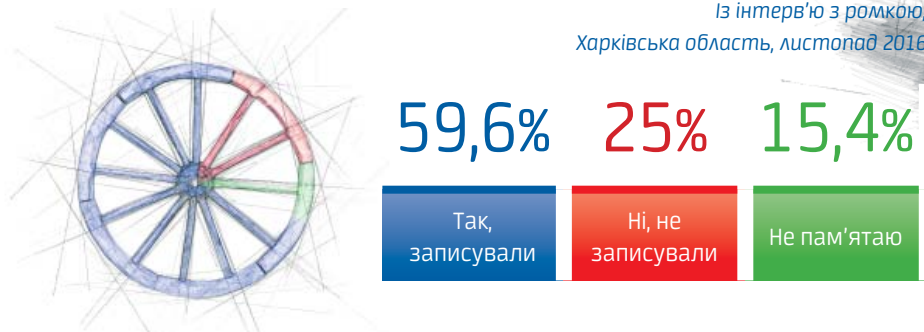
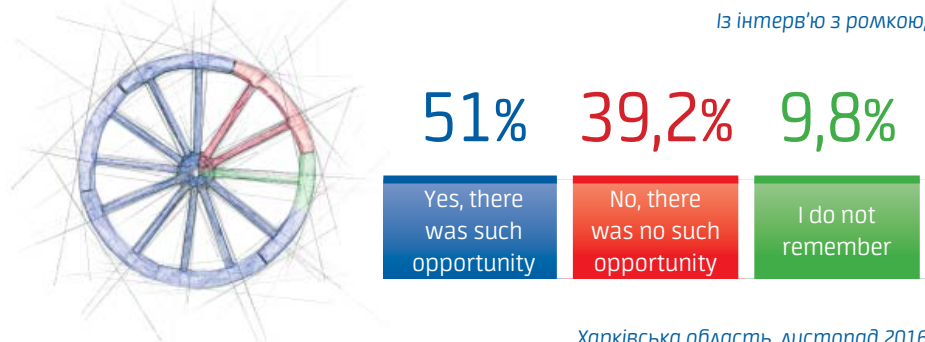

Рисунок 13. Запис даних у журнал відвідувань у поліцейському відділку (у % до опитаних)

Не реалізується повною мірою і такий запобіжник неналежного поводження із людиною у поліції, як повідомлення третьої сторони про своє місцезнаходження. 39,2 % опитаних ромів зазначили, що їм не надали такої можливості — рідні та близькі не знали, де вони знаходилися у той час (рис. 14). Ще 9,8 % не пам'ятають про надання такого права.

Я просила, що дайте мені телефон подзвонити, щоб родичі знали. Не дали. У мене дитина маленька, треба було її годувати, я хвилювалася. А вони мені кажуть, знають твої родичі, де ти, ще прийдуть до тебе.

Із інтерв'ю з ромкою,

Харківська область, листопад 2016

Рисунок 14. Можливість повідомити рідних про затримання (у % до опитаних)

Отже, в цілому представники поліції часто напряму порушують ті чи інші права представників ромської національної меншини. Користуючись правовою необізнаністю ромів, поліція взагалі може не надати будь-якої можливості їм для захисту власних прав. Типовий діалог на цю тему із ромом має такий вигляд:

- Чи дали вам подзвонити комусь, повідомити, де ви знаходитися?
- Ні, навіть телефони позабирали. Виписували номери з телефонного записника. Перевіряли щось.
- А чи склали протокол затримання?
- Ні.
- Перерахували вам ваші права?
- Ні.
- А прояснили, що ви можете скористатися допомогою адвоката чи лікаря у разі потреби?
- Ні.

Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, 2016

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО АБО ФІЗИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Більше чверті ромів (27,8 %) відзначили, що стикалися із тим чи іншим видом насильства з боку працівників поліції (рис. 15). Для 12 % з них така ситуація мала місце неодноразово. До 72,2 % опитаних громадян фізичного або психологічного насильства працівниками поліції не застосовувалось.

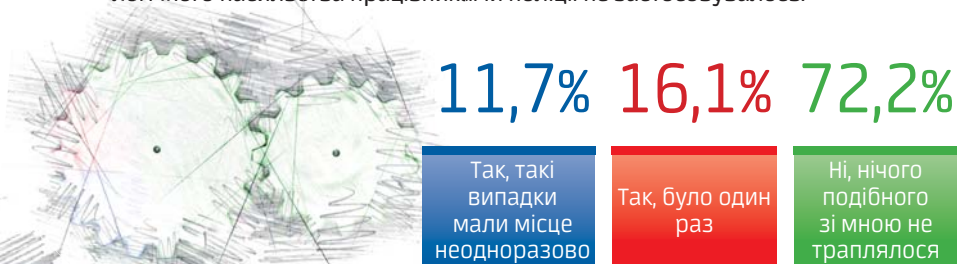

Рисунок 15. Застосування працівниками поліції фізичного або психологічного насильства до ромів (у % до опитаних)

Варто зазначити, що частина ромів могла не ідентифікувати ставлення до себе з боку поліції як незаконне та таке, що можна сприймати як насильство або жорстоке поводження. Через незнання власних прав роми сприймали їхнє порушення як належну поведінку з боку поліції.

Нічого мені не пояснювали, але це я безграмотна. Ставилися вони нормально, не кричали, сказали сидіти. Я просиділа годин п'ять у коридорі, поки чоловік зміг принести мій паспорт. Вони подивилися і відпустили.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Для 42,1 % ромів насильство з боку поліції пов'язане із фізичною шкодою (рис. 16). 17,1 % опитаних зізналися, що співробітники поліції наносили їм тілесні ушкодження. 15,8 % скаржилися на нестерпні умови утримання: спеку чи холод у приміщеннях, де утримували особу; відсутність питної води та їжі; неможливість відвідати туалетну кімнату; тримання в непристосованих для цього місцях (коридор, машина тощо) та інше. 13,2 % ромів зазначали, що до них надмірно використовували спеціальні засоби — тримали в наручниках протягом 2 годин, завдавали удари кийком по голові, у груди, у живіт тощо.

За словами ромів, насильство з боку поліції щодо них може відбуватися будь-де — і у райвідділку, і просто на вулиці. Причиною цього, на думку опитаних, є в основному безкарність поліцейських за свої дії.

Був такий випадок, що йшов я додому з другом. Бачимо: стоїть машина знайомих, зупинила міліція їх. Ми підходимо, а їх міліція хватає і б'є. Вони теж роми. Я кажу: що ти робиш? Не хапай, як скотину! Нащо дубинками бити, поговоріть нормально, що не так. А він розвертається і б'є мене в морду. Я впав на спину. Я до нього нормально, без лайки, не сподобався чи що. Він мені розбив губи, я впав головою, вдарився об асфальт, мені погано зробилося. Потім у лікарню повіз товариш мене.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Незаконне фізичне насильство
не застосовували

57,9%

Завдання побойів, тілесних ушкоджень

17,1%

Нестерпні умови тримання

15,8%

Надмірне використання спеціальних засобів

13,2%

Ненадання медичної допомоги

5,3%

Інше

3,9%

Загроза пострілів з вогнепальної зброї
з метою поранити чи налякати

3,9%

Рисунок 16. Види фізичного насильства і жорсткого поводження, які застосовувались до ромів (у % до відповідей)

В абсолютній більшості випадків (91,6 %) до ромів застосовувалося психологічне насильство. Більше половини опитаних пережили образи та поводження, що принижує людську гідність (53 %) (рис. 17). 43,4 % респондентів зазначили, що це були залякування та погрози, в тому числі щодо близьких людей. Кожен третій зіткнувся з шантажем (33,7 %).

Вони почали мені казати, що це я вкрала у поліклініці гаманець. Кажуть: більше туди не ходи. Прямо заборонили мені. А в мене запалення нирок. Я лікувалася у лікарні, мені кожного тижня треба приходити у поліклініку на обстеження. Якщо не хочеш проблем, кажуть, більше туди не ходи. Але я ж нічого не зробила.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, листопад 2016*

І в глибинних інтерв'ю роми розказували, що часто психологічне насильство доповнювало фізичне, особливо, коли поліції необхідно було терміново добитися зізнання у скоєнні того чи іншого злочину. У таких випадках, щоб припинити знущання, роми могли погодитися взяти на себе провину й отримати умовний строк.

- *Руками били, за коси брали, об стінку били.*
- *Ви розказували їм про те, що у вас маленька дитина?*
- *Звісно, казала. Я ще ходила тоді вагітною з К. маленьким. Вони навіть не подивилися. Навпаки, ще лякали мене. Не дай бог комусь скажеш — побачиш що тобі буде. Ми тебе посадимо. Ти і так будеш сидіти. Ми вже тебе не випустимо. Ти поїдеш і будеш сидіти. Ми тобі дамо 5 чи 6 років.*
- *Ви їх просили не бити вас?*
- *Просила. А вони мені — тобі краще ще не так зробити. Взяти вила і застромити прямо в... щоб ти наскрізь пройшла. Вас тут, каже, всіх треба вбивати.*

Із інтерв'ю з ромкою,
Черкаська область, жовтень 2016

Образи, поведження,
що принижує людську гідність

53,0%

Залякування, погрози,
у т. ч. щодо близьких людей

43,4%

Шантаж

33,7%

Психологічне насильство
до мене не застосовували

8,4%

Інше

1,2%

Рисунок 17. Види психологічного насильства, які застосовувались до ромів (у % до відповідей)

Ставлення поліцейських до представників ромської національної меншини

Результати глибинних інтерв'ю з поліцейськими у Закарпатській, Черкаській та Харківській областях показали, як саме вони ставляться до ромського населення в Україні.

Більшість представників поліції на початку інтерв'ю зазначали, що не виділяють ромів як окрему групу серед громадян.

Я вважаю особисто, що смислу немає взагалі виділяти. Цим тільки посилюється конфліктна ситуація, якщо вона навіть є мінімальна якась, то вона тільки посилюється. Я ж прихильник того, щоб до ромів поліція ставилася як просто до людей, а не до осіб ромської національності чи циганів.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016*

Говорячи про взаємодію із ромами під час виконання своїх професійних обов'язків, більшість представників поліції заперечували незаконні дії і перевищення службових повноважень щодо них. При чому це стосувалося і практики зупинення у громадських місцях для перевірки документів, і незаконних обшуків речей та житла ромів, і збирання баз даних щодо ромів у своєму районі тощо.

Не проводять просто так обшуків житла, для цього потрібно рішення суду. Якщо є заява і рішення суду, тільки тоді будуть проводити обшук у конкретному будинку.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016*

Усе залежить від людини. Кожного не обов'язково перевіряти. Якщо людина нормально вдягнена, нормально спілкується, навіщо перевіряти документи? А якщо по людині видно, що вона підозріла, незважаючи на те, українець це чи ром, то можна попросити документи, встановити її особу, а потім уже відпускати, якщо все добре.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Харківська область, листопад 2016*

Неодноразово повторюючи, поліцейські зазначали, що не розділяють громадян за національністю і не утискають нічий права. На прямі запитання щодо більш пильної уваги поліції до ромів, більшість відповідали заперечно. Разом з тим дискримінаційне ставлення все одно проявлялося у розмовах із поліцейськими. Частіше за все це були побоювання щодо вчинення ромами злочинів, а отже, і необхідність проведення превентивних заходів щодо цієї категорії громадян.

До ромів можна зайти просто для того, щоб поговорити, отримати останню інформацію, почути їхні погляди. Така профілактична робота, щоб тоді не довелося приходити ставити вже питання, наближені до злочину.

Зі свого досвіду при огляді машини я зверну увагу, передусім, чи багато там є золота, чи є зброя, особливо холодна. Звісно, якби я зупинив і працював із автомобілем, який веде українець, то уже огляд машини і циганське золото не на першому місці у мене було.

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Черкаська область, жовтень 2016*

Деякі відповіді поліції були дуже суперечливими, хоча і містили затяте прагнення продемонструвати толерантне ставлення до всіх громадян.

- Чи погоджуєтеся ви із твердженням, що роми, як правило, потенційні правопорушники?
- Ні, я не погоджуюсь так. Я прихильник не такого бачення цього питання, навіть знаючи, що представники ромської національності часто бувають злочинцями, я все одно категорично проти, щоб так виставляти питання.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Українці — це народ, який має багато рівнів розвитку, багато прошарків своїх. Якщо українець, так само, із низьким розумовим розвитком, низькою культурою спілкування, комунікації, то він може ще й з меншою ймовірністю звернутися і буде скаржитися, ніж той самий ром.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016*

Цікавим із точки зору оцінки ставлення поліції до ромів було прохання описати типового представника цієї національної меншини. Трохи більше половини поліцейських відмітили, що, окрім смуглявого тону шкіри, не можуть виділити певних особливостей, в тому числі і у соціальному аспекті цього питання. Разом з тим інші опитані поліцейські висловлювали різко негативні стереотипні уявлення щодо ромів.

Ром матеріально незабезпечений. Виглядає убого. Живе дуже просто. В хаті безлад. Сморід.

Просто цигани це як вольна душа. Їм не писані закони. Це я цитую одного барона, до речі

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Без освіти, без нічого. Офіційної роботи немає.

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Харківська область, листопад 2016*

Разом з тим кілька поліцейських відкрито зізналися, що упереджене ставлення до ромів має місце у роботі поліції. Так само були визнані і незаконні дії поліції, але з обмовкою, що це було раніше, наразі через новий набір кадрів і реформування патрульної поліції такої практики майже немає.

- У нашій роботі здебільшого роми виділяються у порівнянні з іншими громадянами.
- А в чому причина такої уваги?
- Як правило, це на рівні підсвідомості деяких співробітників поліції, але така думка є не у всіх.

Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016

Психологічний тиск дійсно був. Користуючись владними повноваженнями, співробітник поліції іноді застосовував деякі статті адміністративного кодексу щодо ромів просто так, ні за що, щоб визначити ступінь незнання людиною законів. Також тиск через дітей проводився на кшталт: ми у вас дітей заберемо. Як правило, це робилося для отримання оперативної інформації. Ми тобі не зробимо це, а ти натомість розкажеш, що робив Петя, Коля, Вася.

Відвідували будинки з метою отримання оперативної інформації. Якщо ж якийсь резонансне правопорушення в тому районі, де проживають роми, я думаю, до них обов'язково заходили. Іноді дуже нахабно це відбувалося.

Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016

Один з опитаних представників був більш відвертий і розповів, що частина незаконної поліцейської практики щодо ромів зазвичай із мовчазної згоди схвалювалася місцевим керівництвом поліції, а деякі розпорядження могли надаватися навіть центральним апаратом.

Наразі ж, за словами більшості поліцейських, необґрунтована законними підставами пильна увага до ромів може бути тільки ініціативою окремих співробітників. Своєю відповіддю це підтвердив один із опитаних поліцейських, розповідаючи про базу даних, яку веде у себе в районі.

- Коли нові цигани з'являються, то ви їх у свою базу заносите?
- Я намагаюся їх просто сфотографувати, записати прізвище, ім'я, по-батькові, місце проживання і телефончик контактний. Так ми знайомимось. Я їм даю свій телефончик, а вони мені свій. Обмінялися і все.

- *А фотографуєте своїм фотоапаратом або у відділення відвозите?*
- *Просто на телефон на свій. Для себе.*
- *А відбитки пальців береете?*
- *Я не беру, тому що це не зовсім законно. Була така практика, але це більш ніж 5 років тому. У мене навіть збереглася від старшого товариша база з фотографіями, відбитками пальців. З усім. Там людей десь 100. Просто одну сім'ю викликали, відкатали пальці, перефотографували. Потім іншу сім'ю так само. Третю. Ось так от кожен день робили.*

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Харківська область, листопад 2016*

Серед проблем взаємодії із ромами представники поліції називали в основному їхні культурні особливості і звичаї, які не завжди зрозумілі українцям.

- *Дійсно є проблематичні питання. Все ж таки національність: українці зі своїм менталітетом, своїми поглядами і світоглядом на життя, дещо так може, м'яко кажучи, відрізнитися від світогляду ромської національності.*
- *А в чому це проявляється?*
- *Поліцейський українець, прийшовши до особи ромської національності, не готовий часто внутрішньо морально та ментально побачити, наприклад, їхній супротив. Пропонуєш їм просто показати документи. Якщо не виявляється в них документів, то відразу демонстративна форма поведінки, наприклад, підняти спідницю і показувати усім своє голе тіло. Ось така форма поведінки демонстративна ментально не приймається нашим світоглядом українця, як того, хто вихований в нашій сім'ї, нашими поглядами, культурою, це є трошки ступором для поліцейського.*

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016*

Вони люблять свої проблеми всі разом вирішувати. Сімейна сварка, наприклад. Ми приходимо, одразу всім табором збігаються. Важко говорити, важко працювати.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

До того ж були відмічені проблеми закритості ромської громади, небажання звертатися у державні органи та правової необізнаності населення.

На Закарпатті окремо було виділено мовний бар'єр, коли частина ромів просто не розуміє українську мову, через що поліцейським дуже важко спілкуватися з ними і пояснювати норми законів.

Вони на своїй мові балакають, угорську ще розуміють. Але я ні тієї, ні тієї мови не знаю. Намагаємося пояснити їм, наприклад, що тут торгівля заборонена, а вони або не розуміють дійсно, або ж прикидаються.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

За словами поліцейських, часто у роботі з ромами можуть допомогти авторитетні члени їхньої громади, але такі є не всюди. Це можуть бути так звані «барони»¹ або ж представники громадських організацій, які займаються ромською тематикою.

Так, ми контактуємо з бароном. Маємо його номер телефону. Якщо нам щось не вдається вирішити, нам треба когось знайти, в нього більший вплив на цих людей. Його поважають.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Звертався до їхнього лідера, коли потрібно було вирішити деякі питання. Часто він приходить уже з тією людиною, яка порушила закон. Зверталися, коли вони весілля свої грають, це ж якась катастрофа. Постійно на машинах гаяють або деруться. Якщо з цим потрібно розібратися, то тільки до нього.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Харківська область, листопад 2016*

Щодо самих ромів, то, на їхню думку, ставлення більшості поліцейських до них є дуже негативним. Але причини цього для ромів є часто незрозумілими.

¹ Член ромської громади, який користується авторитетом і визнаний більшістю тим, хто може представляти інтереси всіх і вирішувати спірні питання серед ромів.

Вони не вважають циган за людей. Але цигани — ті ж самі люди, що і вони. Бог їх знає, чого так. Ми ж зі свого боку намагаємося їм не грубити і відразу пояснити те, що їх цікавить.

Йдемо на контакт, бо побоюємося їх. Але чому таке ставлення? Є серед нас і крадії, і вбивці, але ж вони всюди є! Чому за вчинками однієї людини судити про всю націю? Я не знаю.

*Із інтерв'ю з ромами,
Черкаська область, жовтень 2016*

Обізнаність ромів щодо власних прав, типові засоби вирішення проблем

У інтерв'ю роми неодноразово зазначали, що однією з головних причин незаконної поведінки поліцейських до них є низький рівень правової обізнаності ромського населення.

Ми малограмотні, міліція розуміє, що все, що вона каже, ми все одно перевірити не зможемо. От і крутять, як вони хочуть, погрожують, посиляються на закони, яких ми не знаємо.

*Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Вони дуже зверхньо себе ведуть. А ми — ганчірки для підлоги, об нас ноги можна витирати. З руськими вони так не поводяться, вони бояться, бо руські — грамотні. Якщо б ми знали закони... А так підкинуть, що хочеш. І наркотики підкинуть, і напишуть, все в їхніх руках.

*Із інтерв'ю з ромом,
Харківська область, листопад 2016*

Результати опитування ромів показали, що більше половини (53,2 %) з них не знають про свої права при спілкуванні зі співробітниками поліції, а 39,8 %

обізнані досить поверхово (рис. 18). Лише 7 % опитуваних знають детально, на що вони мають право і де це записано.

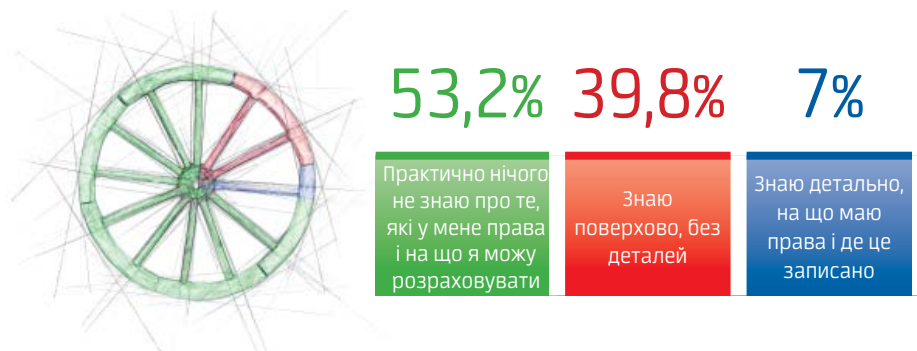

Рисунок 18. Обізнаність ромів щодо своїх прав при спілкуванні з поліцією (у % до опитаних)

У глибинних інтерв'ю роми пояснювали це кількома причинами. По-перше, це є закономірним через часткову неписьменність ромського населення. За результатами опитування, 22 % ромів мають початкову освіту (11 %) або не мають освіти взагалі (11 %). Інше опитування ХІСД, проведене у 2015 році, показало складну ситуацію із володінням ромами державною мовою. Майже кожен четвертий опитаний не вміє читати і писати українською (23 % і 23 % відповідно). Кожен третій робить це швидше погано (33 % — читає; 36 % — пише)².

Це призводить до того, що роми не можуть точно знати, що саме їм ставиться у карб, і в разі незгоди заперечити представнику правоохоронних органів. А отже, можуть виконувати навіть незаконні вимоги поліції, підписуючи папери, зміст яких їм незрозумілий.

- Ви кажете, що затримували вас, знімали у всіх відбитки пальців, фотографували без жодних на те причин. Ви розуміли, що це незаконно, чи ви не знали цього?
- Я не знав точно. Вони приїхали і кажуть: «Це нам таке сказали, що по-

2 Дослідження проведене у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Одеській, Полтавській і Черкаській областях за підтримки МФ «Відродження». Опитано 672 представника ромської національної меншини старших 16 років методом face-to-face_

трібно у кожного відібрати відбитки пальців». Я кажу: «Чого ви циган хапаєте? Чого не берете в українців відбитки пальців?». А вони кажуть, що тільки у циган наказано. І ми думаємо, що це дійсно так.

*Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

За словами одного із поліцейських, бували ситуації, коли роми несли покарання за ті злочини, яких не скоювали.

- *Будемо казати відверто. Застосовували такі статті, які не відповідали тому правопорушенню, яке скоїла людина. Якщо, наприклад, він закурив сигарету, а йому ставили непокору для показників у роботі або через якісь інші причини.*
- *А як роми реагували на це?*
- *Усе зводилося до того, що випишіть мені, що хочете, я підпис поставлю, я йду на співробітництво. Я оплачу штраф і не буду з вами зв'язуватися. Боялися.*

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Черкаська область, жовтень 2016*

По-друге, на думку ромів, якщо людина, яка веде чесний спосіб життя та дотримується законів, не повинна заглиблюватися у питання прав людини і знати напам'ять нормативи поведінки поліції при взаємодії з громадянами.

Я не знаю прав і думаю, що не чіпаєш нікого, тоді і мене не повинні турбувати. А поліцейський, який знає права, взяв і вдарив мене невідомо за що! Тільки за те, що я попросив не бити свого сусіда. Оце і права! Треба, щоб міліція їх знала і дотримувалася, а не люди. Люди права поліції порушувати не будуть.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Разом з тим, ті роми, які вже неодноразово страждали від свавілля поліцейських, мають деяке розуміння законності або незаконності тих чи інших дій поліції.

Приходять до нас без понять або ж зі своїми понятими. А міліція хіба може йти в поняті? Ні, не може. Ми їх у будинок свій не пустили з їхніми понятими. Ми брали своїх — сусідів звали, щоб прийшли.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Вскочили до нас, агресивні такі. Не хотіли зі мною навіть говорити, того що я жінка. Грубили мені. А потім уже чоловік встав, ми почали дзвонити. Кликати людей. Почали дзвонити у нашу місцеву поліцію, щоб вони приїхали, розібралися. Тоді ті вже стали м'якше себе вести і хоча б пояснили, що їм треба.

*Із інтерв'ю із ромкою,
Харківська область, листопад 2016*

Опитування показало, що переважна більшість респондентів (65,7 %) вважають, що в обов'язки поліцейського має входити інформування підозрюваної, затриманої або заарештованої особи про її права (рис. 19). Разом з тим, 9,7 % ромів думає, що це не входить в обов'язки поліції і громадяни самі мають знати свої права. Така ж кількість опитаних вважає, що співробітник поліції не повинен, але може надати цю інформацію, якщо затримана особа йде з ним на контакт. Такі результати опитування дуже показово демонструють загрози правової необізнаності ромського населення, адже кожен п'ятий ром не знає й не очікує від поліції роз'яснення своїх прав при затриманні або арешті і випадково може погіршити ситуацію, у якій опинився. Варто також зазначити, що 15 % опитаних взагалі було важко відповісти на це питання, а отже, потенційно жертвою незаконних дій з боку поліцейських може стати кожен третій представник ромської національної меншини.

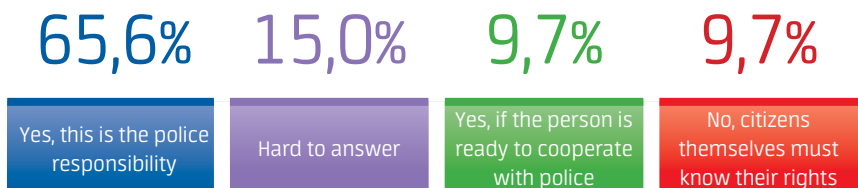

Рисунок 19. Думка ромів щодо інформування поліцейським підозрюваної, затриманої або заарештованої особи про її права (у % до опитаних)

Ще менше роми обізнані щодо наявності безкоштовної правової допомоги від держави, яка надається їм при затриманні або арешті. Знають про це менше третини опитаних (30,3 %). 41,7 % ромів не знають про це взагалі (рис. 20).

Ні, я такого не знаю. Було, що я наймала адвоката, він мені допоміг, витяг нас з ізолятора. Але ж я йому платила, займала гроші і платила.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Харківська область, листопад 2016*

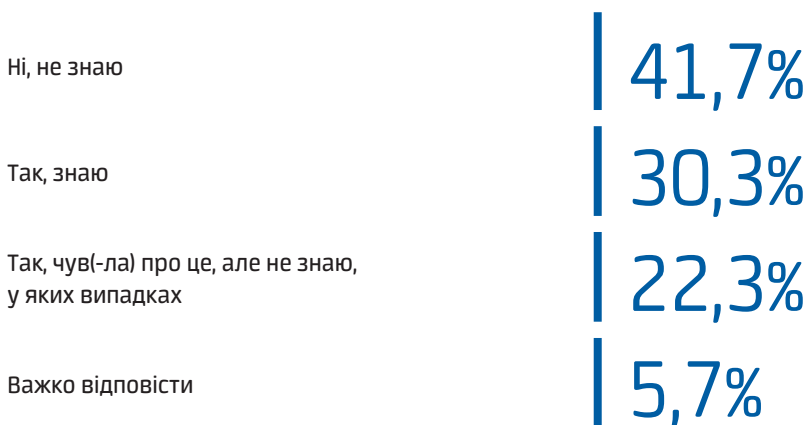

Figure 20. Обізнаність ромів про безкоштовну правову допомогу під час затримання або арешту (у % до опитаних)

Необізнаність ромів щодо своїх прав позначається також на виборі тих методів вирішення правових проблем, які, на їхню думку, є ефективними на сьогоднішній день (рис. 21). Важливо зазначити, що такий спосіб, як звернення до суду (34,3 % відповідей) вважається практично таким же ефективним, як і пропонування грошей поліцейським, адвокатам чи суду (32,7 %). Звернутися до громадянського суспільства готові у кожному п'ятому випадку (21,7 %). У 14,3 % відповідях роми вказали, що ефективніше всього не робити нічого.

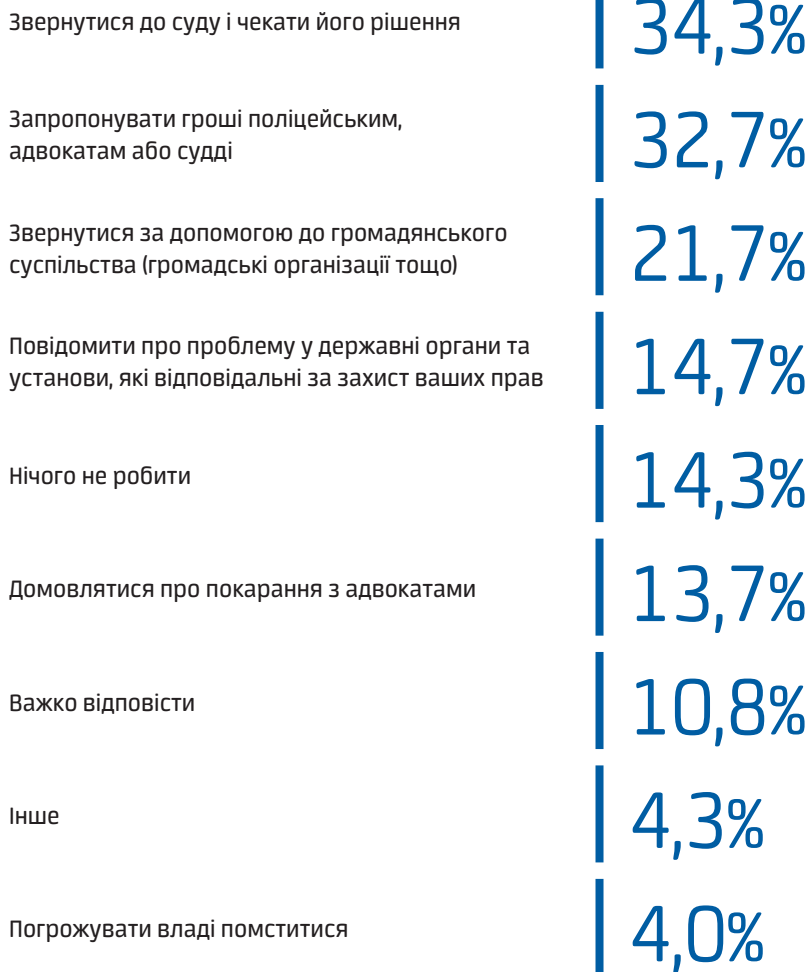

Рисунок 21. Думка ромів щодо ефективності різних шляхів вирішення правових проблем (у % до відповідей)

Під час індивідуальних розмов роми зазначали, що зазвичай самі вирішують проблеми, які виникають. До державних органів вони звертаються тільки у крайньому випадку, коли вирішити проблеми іншими шляхами неможливо.

Важливо, що у разі застосування до ромів незаконного насильства з боку поліції у більш ніж половині випадків вони не зверталися по допомогу ні до кого (63,9 % відповідей) (рис.22).

На думку ромів, подання скарг на дії поліції не тільки не принесе результату, а може ще й погіршити ситуацію. Більшість представників ромської національної меншини готові ігнорувати порушення своїх прав через побоювання переслідувань з боку поліцейських.

Взяли у мене мої гроші. Кажуть, нам треба перевірити, чи не вкрали ви їх. Якщо це ваша пенсія, завтра приходьте, приносьте виписку, де ви цю пенсію отримали. Я прийшла, а грошей мені не повертають, кажуть, не брали ми. Так ми нічого і не довели. Але я вже і не хотіла доводити, думаю, підкинуть ще щось. Їхнє право, їхня воля... А я що? Я безграмотна, 2 класи закінчила. Бог з тими грошиками, хоча б паспорт повернули. Ну ми і пішли додому.

- Заяву не писали?
- Ні, краще це не підіймати. Ми не хочемо мати проблем.
- Ви боїтеся, що будуть проблеми?
- Так. Не хочу, щоб виселили звідси. Ми ж переселенці, буде дуже важко щось знайти.
- А як вони можуть виселити вас? Ви ж знімаєте цю квартиру?
- Я не знаю, як, це ж поліція. А в мене маленькі діти і грошей мало, краще нічого не робити.

*Із інтерв'ю з ромами,
Харківська область, листопад 2016*

Я і не звертався, бо знаю, що це марно. Вони тільки вислухати можуть, а реальної допомоги не дочекаєшся. Реакції нема, куди не приходиш. Послухали у самій міліції, прокуратурі, а нічого не зробили.

*Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

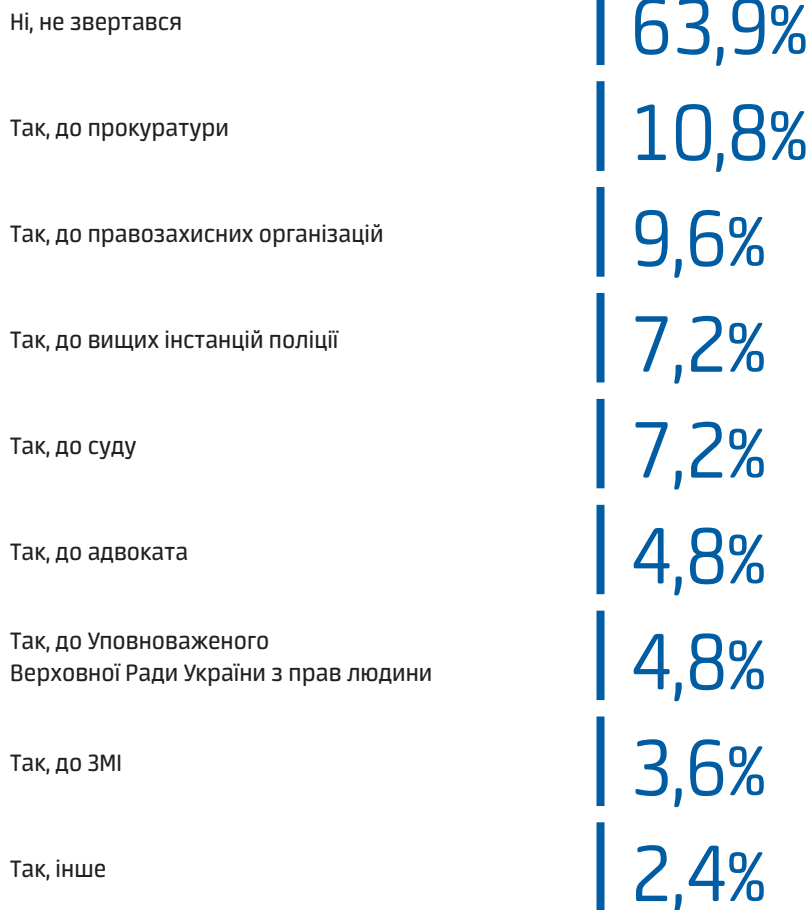

Рисунок 22. Звернення ромів за допомогою після того, як до них було застосоване незаконне насильство у поліції (у % до відповідей)

Якщо все-таки було вирішено звертатися, частіше за все це були прокуратура (10,8 % відповідей) та правозахисні організації (9,6 %). Найменше звертали-ся до засобів масової інформації (3,6 %), Уповноваженого Верховної Ради Укра-їни з прав людини (4,8 %) та до адвокатів (4,8 %).

Майже кожному четвертому рому, який звернувся до тих чи інших інстанцій, допомогу не надали (23,3 %) (рис. 23). 6,7 % відмітили, що втручання третьої сторони тільки погіршило ситуацію. Тільки кожен п'ятий опитаний оцінив надану допомогу як ефективну та дуже ефективну (20 %).

Рисунок 23. Оцінка ефективності отриманої допомоги щодо незаконного насильства з боку поліції (у % до опитаних)

Рівень довіри до поліції та оцінка її роботи

Практично половина опитаних ромів (48,5 %) зовсім не довіряють працівникам поліції (рис. 24). У третини поліція викликає скоріше недовіру, ніж довіру (31,1 %). Лише 2,3 % повністю довіряють, а 17,7 % скоріше довіряють представникам поліції.

Рисунок 24. Загальний рівень довіри ромського населення до працівників поліції (у % до опитаних)

За словами ромів, частіше вони довіряють місцевій поліції, зокрема своєму дільничному, якого знають особисто. У інтерв'ю поліцейські також підтверджували, що місцеві працівники правопорядку зазвичай знають ромів, які проживають на підзвітній їм території, в обличчя. А от до поліцейських з інших відділень або з інших населених пунктів довіра ромського населення, як правило, мінімальна.

Свого дільничного ми знаємо, він іноді приходять до нас. Посидить, поговоримо з ним, він розпитає, що йому треба. Він нормально до нас ставиться, не кричить, будинок не обшукує. Ми теж, якщо можемо, намагаємося йому допомогти, якщо йому інформація якась потрібна.

*Із інтерв'ю з ромом,
Харківська область, листопад 2016*

Для розуміння, на основі чого сформовано наявний рівень довіри, важливо було проаналізувати, з яких саме джерел представники ромської національної меншини дізнаються про діяльність поліції. У більшості випадків це відбувається з власного досвіду та / або досвіду друзів та близьких — 80 % відповідей (рис. 25). Практично у третині відповідей ромів джерелом інформації є інтернет (29,3 %, трохи менше — засоби масової інформації (28 %). Найменше роми дізнаються інформацію від знайомих працівників поліції (9 %) та з інших джерел (0,3 %).

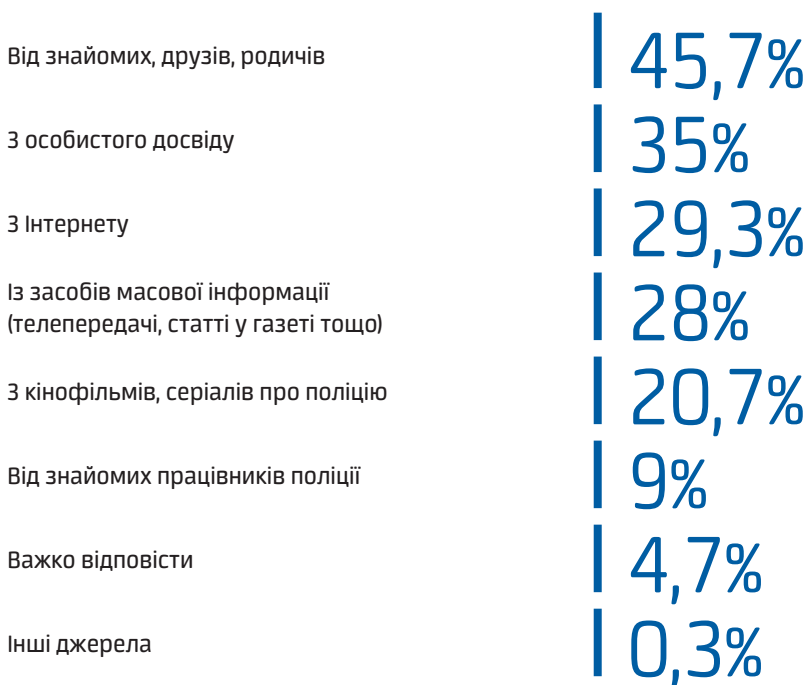

Рисунок 25. Джерела інформації про діяльність поліції (у % до відповідей)

Серед опитаних ромів більше половини (59 %) зазначили, що робота поліції є неефективною або скоріше неефективною (рис. 26). Протилежну думку має чверть (24,7 %) респондентів, що оцінили роботу поліції як ефективну або скоріше ефективну. Варто зазначити, що 16,3 % опитаних ромів не змогли дати оцінку роботі поліцейських.

Рисунок 26. Ефективність роботи поліції (у % до опитаних)

Одними з головних показників ефективності роботи поліції є звернення до неї у разі потреби і оцінка наданої допомоги. Результати опитування показали, що 9 із 10 опитаних ромів не зверталися за допомогою до поліції протягом останнього року (89,7 %).

Як уже зазначалося, роми звикли самостійно вирішувати власні проблеми, без звернення до державних органів, у тому числі до поліції. Поліцейські зі свого боку також вказували, що до них роми звертаються рідко. Частіше за все це злочини проти власності, рідше — сімейне насильство та зникнення людини.

Звертаються, але рідко. Буває, їдемо, зупиняють нас, кажуть, що пропав кінь чи ще щось. Були випадки, коли жінка забрала дітей, пішла гуляти і не прийшла. Теж телефонують нам. Щось крадуть — собак, огорожу... Але це не частіше, ніж у звичайних громадян, навіть рідше.

Звертаються тоді, коли розуміють, що їхня група, барон не може вирішити конфлікт, який виник. Тоді вже звертаються в органи поліції.

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Серед причин не звернення поліцейські вказували в основному на закритість ромської громади та побоювання поліції.

Вони, навпаки, уникають поліції. Намагаються самі вирішити свої проблеми, бо просто бояться та поважають поліцію.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Харківська область, листопад 2016*

Я їх боюся. У мене серце тремтить, коли підходить міліція. От зараз мені йти до них треба, дізнатися за свою дитину інформацію. Але ж я саменька-одненька. В мене ж немає ні мами, ні батька, ні сестри, ні брата. Боюся тому.

Вони ж постійно наїжджають на мене. Ловлять, приїжджають додому. Я постійно боюся. Постійно. Моя свекруха як тільки побачить міліцію, вибігає і труситься. Щоб якось захиститися, відразу питає, що ви хочете. І починає відразу на них кричати, бо боїться. І бере швабру, граблі або вила і біжить на них, щоб вони пішли звідси.

*Із інтерв'ю з ромами,
Черкаська область, жовтень 2016*

Серед тих представників ромського населення, що зверталися до поліції (10,3 % від усіх опитаних), лише 13,3 % отримали всю необхідну допомогу (рис. 27). Кожен третій отримав допомогу частково, 53,3 % опитаних зазначили, що зовсім не отримали допомоги.

Мені нічим не допомогли

53,3%

Отримав(-ла) допомогу частково

30,0%

Отримав(-ла) всю необхідну допомогу

13,3%

Важко відповісти

3,4%

Figure 33. Received aid when applied to police (% to interviewed)

У інтерв'ю роми вказували, що розгляд їхніх звернень поліцією є частіше за все формальним і поверхневим. На їхню думку, це, з одного боку, брак професіоналізму, а з іншого, прояв дискримінаційного ставлення до ромів.

Вони ж як бачать, що циган, відразу цю справу відкладають. А що з циганом возитися? Людьми нас не вважають, щоб можна було допомогти.

*Із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Вкрали у нас 2 кофти. Може, для них це і дрібниця, але для дитини моєї — ні. Вона мати-одиначка. Але ніхто нам не повернув ні кофти, ні гроші за ці кофти. На тому діло і зупинилося. Начальник міліції обіцяв мені розібратися. Але міліція тільки знущалася над нами. «Може, вам швидко викликати? Так рознервувалися», — говорять моїй мамі і сміються. Я кажу: «Не смійся, в тебе ж теж мама є. Не можна сміятися над старими». Вона просто в мене сердечниця, розхвилювалася, от і почала задихатися. А вони з цього приколюватися почали.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Черкаська область, жовтень 2016*

Високий рівень недовіри та низька ефективність роботи призводять до того, що ромське населення не прагне надавати допомогу поліції, навіть розуміючи, що іноді це стосується питань безпеки у місці проживання. У чверті відповідей (25,9 %) роми не готові допомагати співробітникам поліції за жодних обставин (рис. 28). У третині випадків (33 %) опитані готові допомагати поліції, тільки якщо це не зашкодить їхнім інтересам або інтересам близьких. Відповіли, що готові надати допомогу у будь-якій ситуації, тільки у 10,4 % випадків. А ось такі важливі для якісної роботи правоохоронних органів речі, як повідомлення про злочин, що готується (5,1 %) або вчинений (4 %), затримка злочинця (7,1 %), надання свідчень (7,7 %) та повідомлення про підозрілих осіб / ситуацію у себе в районі (7,7 %), були названі мінімально. У 21,2 % випадків роми взагалі завагалися з відповіддю на це питання.

Рисунок 28. Готовність ромського населення допомагати працівникам поліції (у % до відповідей)

За словами кількох опитаних ромів, вони допомагають опосередковано, без звернення до самої поліції. Так, якщо в район проживання приїжджають

нові представники ромської національної меншини, які раніше там не проживали, місцеві роми перші йдуть до них знайомитися і виявляти мету приїзду та подальші цілі. Це робиться для того, щоб ніхто не міг скомпрометувати ромів, адже багато хто боїться повторення ситуації у с. Лощінівка Одеської області³.

Ми намагаємося прийти, привітатися, дізнатися, хто цей ром, звідси він, нащо приїхав. І, звичайно, попереджаємо його, щоб жодних злочинів у нашому селі не робив.

*із інтерв'ю з ромом,
Закарпатська область, жовтень 2016*

3 26.08.2016 у с. Лощінівка Ізмаїльського району Одеської області було скоєно вбивство та зґвалтування 8-річної дівчини. Через підозру у скоєнні злочину представника ромської національної меншини місцеві жителі добилися виселення ромів із села та розгромили їхні будинки.

Шляхи покращення взаємодії ромів і поліції

Одним із завдань дослідження було виявити, які саме шляхи покращення взаємодії ромів і поліції бачать обидві сторони.

У самому опитуванні було досліджено ширшу тему. Стосувалася вона питання незаконних дій з боку поліції і є важливою для загального розуміння процесів реформування правоохоронних органів. Так, респондентам було поставлено питання: «Що, перш за все, необхідно зробити, щоб викоренити з арсеналу методів поліції методи незаконного фізичного та психічного насильства щодо затриманих, підозрюваних чи обвинувачуваних осіб?». Результати показали, що у чверті випадків роми вважають, що необхідним є суворіше покарання працівників поліції за факти невинуватого насильства, жорсткості та катувань (24,2 % відповідей) (рис. 29). Дещо рідше обирали варіанти покращення відбору претендентів на роботу у поліції (16,8 %), покращення підготовки поліцейських кадрів (16,8 %) та встановлення громадського контролю за діяльністю поліції з боку громадськості, громадських організацій, ЗМІ (16,2 %). Варто зазначити також, що у кожній четвертій відповіді роми не змогли сказати, що саме треба робити (24,9 %).

Важко відповісти

Суворіше карати працівників поліції за факти невинуватого насильства, жорсткості, катувань

24,9%

24,2%

Рисунок 29. Шляхи викоренення методів незаконного насильства у поліції (у % до відповідей)

Щодо кроків, які були б спрямовані на покращення взаємодії поліції саме з ромським населенням, то під час індивідуальних бесід роми також зазначали, що їм важко відповісти на це питання. Головним чином, представники ромської національної меншини наполягали на тому, що поліції необхідно дотримуватися законодавства і діяти тільки у його межах.

Їду я без прав — накажи мене. Іду п'яний — оштрафуй мене. Але ж не треба робити самосуд. І не треба мене наказувати, якщо я їду нормально по місту, нічого не порушую... Чого ж тоді він усіх пропускає, а мене зупиняє, обшуки робить? У мене в паспорті написано, що я українець. Ми всі тут живемо і народилися. Чому саме до нас таке ставлення?

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

Відповідальність за дотримання законодавства рядовими поліцейськими лежить, на думку ромів, передусім на начальницькому складі поліції. Саме начальники поліції мають проводити профілактичні бесіди з підлеглими і доносити до них необхідність рівного ставлення до всіх.

Я думаю, що в них є начальник міліції чи хто там. Це ж він повинен якось розказати, пояснити, що ми теж люди.

*Із інтерв'ю з ромом,
Харківська область, листопад 2016*

Я думаю, що керівництво має вирішити ці питання, щоб керівники поговорили, дізналися ситуацію. Бо, може, вони і не знають, що витворюють їхні співробітники.

*Із інтерв'ю з ромом,
Черкаська область, жовтень 2016*

На питання «Що можуть зробити самі роми?» опитані зазначали, що вони нічого не можуть зробити, окрім як дотримуватися законів, в тому числі підкорятися законним вимогам поліцейських.

Я живу чесно і думаю, що цього достатньо. Якщо б усі так жили, нам би не потрібна була поліція. Головне, що треба — це те, щоб поліція нам хоча б трохи вірила і поважала. Може, навіть не як націю, я просто як людей. Ми ж не всі погані. У кожній нації є і хороші, і погані.

*Із інтерв'ю з ромкою,
Черкаська область, жовтень 2016*

Одна з ромок висловила пропозицію правового просвітництва ромського населення. Інші опитані в інтерв'ю також неодноразово зазначали таку потребу.

Треба робити якісь навчання ромам. Вчити їх закону. Хоча б щось їм розказати. Не біда, що писати, читати не вміють. Але ж хоча б будуть знати пару слів, що відповісти. Зможуть захистити свої права.

Усі проблеми від того, що ми не знаємо своїх прав. Знали б — то й не допускати б ситуацій, коли міліціонери вивертають кишені і крадуть наші гроші. А що я йому відповім? Він каже, що за непокору вимогам я можу на рік сісти. А воно мені треба, коли сім'ю треба годувати, працювати?

*Із інтерв'ю з ромами,
Закарпатська область, жовтень 2016*

На думку поліції, правова освіта ромського населення дійсно допомогла б покращити ситуацію із дотриманням їхніх прав. Хоча, на думку більшості опитаних, з приходом нової поліції випадки незаконних дій з її боку є мінімальними. Разом з тим, правова обізнаність ромів допомогла б у роботі, адже часто детальні пояснення тих чи інших вимог законодавства дуже обтяжують роботу поліції.

Необхідно проводити з ними якусь роз'яснювальну, профілактичну роботу. Пояснювати їм права. Пояснювати, що треба дітям ходити до школи. Пояснювати, навіть і як оформити документи.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

До того ж, за словами декількох поліцейських, розпочате реформування правоохоронної системи згодом значно зменшить недовіру не тільки ромів, але й усього населення до поліції.

Зараз тільки час потрібен. От підійде ром, скажімо, до поліцейського із проблемою. Той йому допоможе, підкаже. А ром це своїм трьом друзям розповість. І оце так ланцюгом буде мінятися думка, я вважаю.

Зараз активно впроваджується налагодження комунікації з населенням. Так звані операції «Візит», коли поліцейський ходить, знайомиться з місцевими мешканцями, розказує про роботу поліції, розказує, як звернутися у разі потреби. Залишає свої контакти. Але ж це все не відразу буде, це лише перший крок.

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Черкаська область, жовтень 2016*

На думку поліцейських, задля формування продуктивних стосунків ромів із поліцією потрібно підключати також й інші сторони — громадські організації, авторитетних членів громад, школи.

Ми з баронами співпрацювали, в принципі, це було дуже ефективно. Якщо через них показувати, що поліція може допомагати і, будь ласка, звертайтеся, то це потрібно використовувати. Їм довіряють, їх слухають.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Закарпатська область, жовтень 2016*

Управління освіти і школи потрібно щоб переймалися цим питанням. Бо основна проблема — це безграмотність. Чого діти не ходять до школи? Чого сидять удома? А потім я приходжу і повинен сам за рома заяву писати, бо він не вміє.

*Із інтерв'ю з поліцейським,
Харківська область, листопад 2016*

Окрім того, кілька поліцейських зазначили, що толерантне ставлення до ромів можна сформувати тільки за допомогою знайомства з їхньою культурою, традиціями і звичками. Якщо поліцейські будуть розуміти культурні особливості цієї національної меншини, вони зможуть коригувати свою поведінку залежно від цих знань.

Може, дійсно якісь акції братання допомогли б. Адже у цієї нації багато що є хорошого — вони дружні, в них усталені сімейні цінності, яскрава культурна спадщина. Може, якщо б вони концерт який влаштували для поліції чи щось таке, то б добре було.

Якщо можна було б для нас підготувати якісь брошури про те, що це за нація, що їх може образити, про їхні сімейні взаємовідносини тощо. Якби таке дослідження зробити, узагальнити таку інформацію і надати нам, то це відразу б зменшило, як мені здається, кількість гострих моментів у спілкуванні.

*Із інтерв'ю з поліцейськими,
Черкаська область, жовтень 2016*

Висновки

- Типова взаємодія ромського населення з представниками поліції в Україні містить цілий ряд усталених форм порушень прав людини. За результати опитування, протягом останніх 12 місяців поліція зупиняла у громадських місцях 29 % опитаних ромів. Більш ніж у третині випадків (36,5 %) співробітники поліції підходили до громадян ромської національної меншини із метою перевірки документів. А от через адміністративне правопорушення були зупинені лише 9,4 % респондентів, ще менше — для того, щоб перевірити причетність до злочину — 5,9 %. 7,1 % ромів зіткнулися з вимаганням поліцією грошей, стільки ж — із проведенням огляду чи обшуку речей.
- Більш ніж кожного четвертого представника ромської національної меншини (27,3 %) працівники відвідали за останні 12 місяців за місцем проживання. Найчастіше працівники поліції приходили до ромів з метою обшуку або огляду житла (у 34 % відповідей тих, до кого приходила поліція). У чверті випадків (25,6 % відповідей) приводом стала перевірка документів. Причетність до злочину перевірялась лише у кожному 10 випадку (9,8 %).
- Кожного п'ятого представника ромської національної меншини зупиняли поліцейські під час керування автотранспортом за останні 12 місяців (19,7 %). У половині випадків ромів зупиняли через адміністративне правопорушення (49,2 % відповідей). Практично для такої ж кількості опитаних (45,8 %) приводом стала перевірка документів. У 5,1 % випадків поліцейські вимагали гроші, у 3,4 % — проводили огляд чи обшук автомобіля.
- 17,3 % ромів були у поліцейському відділку хоча б один раз протягом останніх 12 місяців. Слід відмітити, що у Закарпатській області достав-

лення у райвідділ траплялося у 3,2 рази частіше (32 % опитаних), ніж у Черкаській (10 %) та Харківській (10 %) областях. Найчастіше причинами привезення ромів до поліцейської дільниці ставали фотографування, перебування у якості свідка та встановлення особи (17,3 %, 15,4 % та 15,4 % відповідно). У 17,3 % відповідей роми не могли точно ідентифікувати причину їх привезення у поліцейський відділок (11,5 % — було вибрано варіант «Інше», у 5,8 % — було вибрано варіант «важко відповісти»). Незрозумілий статус та малограмотність часто призводили до дуже вразливого становища ромів. Представники ромської національної меншини могли підписувати документи, зміст яких їм був незрозумілим. Траплялися випадки, коли ромів примушували підписувати навіть чисті папери. Тільки у кожному десятому випадку ром потрапляв до дільниці через необхідність перевірки причетності до злочину. Для 7,7 % ситуацій приводом стало адміністративне правопорушення, для 5,8 % — проведення слідчих дій. Важливо також відмітити, що тільки в 1,9 % випадків опитані зазначили, що у поліцейському відділку в них знімали відбитки пальців, отже, можна відмітити, що практика масової дактилоскопії ромів уже практично відійшла в Україні.

- Важливими запобіжниками неналежного поводження з підозрюваною, затриманою або заарештованою особою є повідомлення про її права і надання можливості ними скористатися. На жаль, опитування зафіксувало невідповідне виконання поліцією своїх повноважень. Кожного п'ятого рома, який потрапив до поліцейського відділку, взагалі не було проінформовано про його права (21,1 %). Більше третини респондентів (36,5 %) не отримали інформації про безоплатну правову допомогу від держави. І це при тому, що 40 % опитаних ромів зазначили, що потребували правової допомоги під час знаходження у поліцейському відділку.
- У чверті випадків поліцейські також не зафіксували факт відвідування ромами поліцейських відділків (25 % опитаних), не записавши це до відповідного журналу. Але ця частка може бути і вищою, адже 15 % ромів не змогли згадати про це точно.

- 39 % опитаних ромів зазначили, що їм не надали можливості повідомити близьких про своє місцезнаходження. Ще 10 % не пам'ятають про надання такого права.
- Більше чверті ромів (28 %) зазначили, що стикалися з незаконними насильством з боку працівників поліції у тих чи інших ситуаціях. Варто також враховувати, що частина ромів могла не ідентифікувати ставлення до себе з боку поліції як незаконне та таке, що можна сприймати як насильство або жорстоке поводження. Через незнання власних прав роми часто сприймали їх порушення як належну поведінку з боку поліції.
- Для 42,1 % ромів насильство з боку поліції пов'язано з фізичною шкодою. 17,1 % опитаних зізналися, що співробітники поліції наносили їм тілесні ушкодження. 15,8 % скаржилися на нестерпні умови утримання. 13,2 % ромів зазначали, що до них надмірно використовували спеціальні засоби — тримали у наручниках протягом 2 годин, завдавали удари кийком по голові, у груди, живіт тощо.
- В абсолютній більшості випадків (91,6 %) до ромів застосовувалося психологічне насильство. Більше половини опитаних пережили образи та поводження, що принижує людську гідність (53 %). 43,4 % респондентів зазначили, що це були залякування та погрози, в тому числі стосовно близьких людей. Кожен третій зіткнувся з шантажем (33,7 %).
- Загалом дослідження показало, що роми постійно відчувають у діях поліції упереджене ставлення до себе. На їхню думку, пильна увага поліції пов'язана передусім із стереотипними уявленнями про них як про вкрай криміналізовану національну меншину. На це так чи інакше також посилалися поліцейські, розповідаючи про роботу з цією категорією громадян.
- Говорячи про взаємодію із ромами під час виконання своїх професійних обов'язків, більшість представників поліції (7 із 9 опитаних) заперечує

чували незаконні дії і перевищення службових повноважень щодо них. При чому це стосувалося і практики зупинення у громадських місцях для перевірки документів, і незаконних обшуків речей та житла ромів, і збирання баз даних щодо ромів у своєму районі тощо.

- Неодноразово повторюючи, поліцейські зазначали, що не розділяють громадян за національністю і не утискають нічії права. На прямі запитання щодо більш пильної уваги поліції до ромів більшість (8 із 9 поліцейських) відповідали заперечно. Разом з тим дискримінаційне ставлення все одно проявлялося у розмовах із поліцейськими. Частіше за все це були побоювання щодо вчинення ромами злочинів, а отже, і необхідність проведення превентивних заходів щодо цієї категорії громадян.
- Разом з тим кілька поліцейських (3 з 9 опитаних) відкрито зізналися, що упереджене ставлення до ромів має місце у роботі поліції. Так само були визнані і незаконні дії поліції, але з обмовкою, що це було раніше. Наразі через новий набір кадрів і реформування патрульної поліції такої практики майже немає.
- Серед головних проблем, з якими стикаються поліцейські при спілкуванні з ромами, зазначалися проблеми закритості ромської громади, небажання звертатися у державні органи та правова необізнаність ромського населення. На Закарпатті окремо був виділений мовний бар'єр, де значна частина ромів не розуміє української мови, не читає і не пише нею.
- Результати опитування показали, що дійсно більше половини (53 %) ромів не знають про свої права при спілкуванні зі співробітниками поліції, а 40 % обізнані досить поверхово. Кожен п'ятий ром не знає і не очікує від поліції роз'яснення своїх прав при затриманні або арешті, а отже, є потенційною жертвою незаконних дій із боку поліцейських.
- Ще менше роми обізнані щодо надання безкоштовної правової допомоги від держави затриманим або заарештованим особам — 41,7 % ромів не знають про це взагалі.

- Необізнаність ромів щодо своїх прав позначається також на виборі тих методів вирішення правових проблем, які, на їхню думку, є ефективними на сьогоднішній день. Такий спосіб, як звернення до суду (34,3 % відповідей) вважається практично настільки ж ефективним, як і пропонування грошей поліцейським, адвокатам чи суду (32,7 %). Звернутися до громадянського суспільства готові у кожному п'ятому випадку (21,7 %). У 14,3 % відповідей роми вказали, що ефективніше за все не робити нічого.
- Під час індивідуальних розмов роми зазначали, що зазвичай самі вирішують проблеми, які в них виникають. До державних органів вони звертаються тільки у крайньому випадку, коли вирішити проблеми іншими шляхами неможливо.
- Важливо, що у разі застосування до ромів незаконного насильства з боку поліції у більш ніж половині випадків вони не зверталися по допомогу ні до кого (63,9 % відповідей). На думку ромів, подання скарг на дії поліції не тільки не принесе результат, а може ще й погіршити ситуацію. Більшість представників ромської національної меншини готові ігнорувати порушення своїх прав через побоювання переслідувань із боку поліцейських.
- Якщо все-таки було вирішено звертатися за допомогою, то частіше за все це були прокуратура (10,8 % відповідей) та правозахисні організації (9,6 %). Найменше зверталися до засобів масової інформації (3,6 %), Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (4,8 %) та до адвокатів (4,8 %).
- Майже кожному четвертому рому, який звернувся до тих чи інших інстанцій, допомогу не надали (23,3 %). 6,7 % відмітили, що втручання третьої сторони тільки погіршило ситуацію. Тільки кожен п'ятий опитаний оцінив надану допомогу як ефективну та дуже ефективну (20 %).
- Практично половина опитаних ромів (48,5 %) вказали, що зовсім не довіряють працівникам поліції. У третини поліція викликає скоріше недо-

віру, ніж довіру (31,5 %). За словами ромів, частіше вони довіряють місцевій поліції, зокрема своєму дільничному, якого знають особисто. А от до поліцейських з інших відділків або з інших населених пунктів довіра ромського населення, як правило, мінімальна.

- Здебільшого своє уявлення про роботу поліції та її ефективність роми формують із власного досвіду або досвіду друзів та близьких — 80 % відповідей. У третині відповідей джерелом інформації є інтернет (29,3 %), трохи менше — засоби масової інформації (28 %).
- Серед опитаних ромів більше половини (59 %) зазначили, що робота поліції є неефективною або скоріше неефективною. Опосередковано це підтверджується і кількістю звернень до поліції. 9 із 10 опитаних ромів не зверталися за допомогою протягом останнього року (89,7 %). Серед тих представників ромського населення, що зверталися до поліції (10,3 % від всіх опитаних), лише 13,3 % отримали всю необхідну допомогу. Кожен третій отримав допомогу частково, 53,3 % опитаних зазначили, що зовсім не отримали допомоги.
- В інтерв'ю роми вказували, що розгляд їхніх звернень поліцією є частіше за все формальним і поверховим. На їхню думку, це, з одного боку, є браком професіоналізму, а з іншого, проявом дискримінаційного ставлення до ромів.
- Високий рівень недовіри та низька ефективність роботи призвели до того, що ромське населення також не прагне надавати допомогу поліції, навіть розуміючи, що іноді це стосується питань власної безпеки у місці проживання. У чверті відповідей (25,9 %) роми не готові допомагати співробітникам поліції за жодних обставин. У третині випадків (33 %) опитані готові допомагати поліції, тільки якщо це не зашкодить їхнім інтересам або інтересам близьких. Відповіли, що готові надати допомогу у будь-якій ситуації, тільки у 10,4 % випадків. А ось допомога у таких важливих для якісної роботи правоохоронних органів діях, як повідомлення про злочин, що готується (5,1 %) або вчинений (4 %), затримання

злочинця (7,1 %), надання свідчень (7,7 %) та повідомлення про підозрілих осіб / ситуацію у себе в районі (7,7 %), були названі мінімально.

- Аналізуючи можливі шляхи покращення взаємодії ромів і поліції, обидві сторони наполягали на тому, що необхідно передусім дотримуватися законодавства — ромам не здійснювати правопорушення і виконувати законні вимоги поліції; поліцейським — діяти лише в межах передбачених нормативів, не перевищуючи своїх повноважень.
- Відповідальність за дотримання законодавства рядовими поліцейськими лежить, на думку ромів, передусім на начальницькому складі поліції. Саме начальники поліції мають проводити профілактичні бесіди з підлеглими і доносити до них необхідність рівного ставлення до всіх.
- На думку поліції, вирішенню зазначених проблем допомогла б також правова освіта ромського населення, а також обізнаність самих співробітників поліції про культурні особливості цієї категорії громадян.
- В цілому ж налагодженню відносин, за словами поліцейських, сприятиме розпочате реформування правоохоронної системи, яке згодом значно зменшить недовіру до поліції не тільки ромів, але й усього населення загалом.

Науково-практичне видання

Стан дотримання прав ромського населення при взаємодії із поліцією України

2016

Відповідальна за випуск — Світлана Щербань

Редактор — Тетяна Ефімовська

Designed by Kirill Koshel

<http://khisr.kharkov.ua>
<http://www.errc.org>

